

Asle Rolland

Søkelys på det gode liv

Notater

Sammendrag

På bakgrunn av utredningen "På vei mot det gode samfunn", skrevet for regjeringens langtidsprogram 2002-2005, samt boken "Myten om fremskrittet" av den finske filosofen Georg Henrik von Wright, skisseres problemstillingene for en mulig empirisk undersøkelse av befolkningens forestillinger om det gode liv.

Drøftingen av utredningen om det gode samfunn er konsentrert om det teoretiske kapittel 1, "Det gode samfunn - hva er det?" og det empiriske kapittel 2, "Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn". Analysen av teorikapitlet konkluderes med at det fremmer en forestilling om det gode samfunn som et samfunn der vi har det likt, tenker likt, og inngår i et forpliktende fellesskap med hverandre. Analysen av det empiriske kapitlet bekrefter ikke den teoretiske forestillingen. De empiriske funnene fortolkes blant annet i lys av begrepsparene 'Gemeinschaft' og 'Gesellschaft' hos Ferdinand Tönnies, "mekanisk og organisk solidaritet" hos Emile Durkheim.

Skissen til den empiriske undersøkelsen tar utgangspunkt i Georg Henrik von Wrights påstand om at den eneste gyldige målestokken for fremskritt, er "menneskers velbefinnende i de omstendigheter de lever under". Det foreslås å knytte an til de to oppfatninger av fremskritt som henholdsvis fullkommengjøring av mennesket og samfunnet, og akkumulasjon av kunnskap, samt tekniske landevinninger. Undersøkelsen bør søke å avdekke vår forståelse av de verdikonflikter vi stilles ovenfor, samt hvordan vi prioriterer mellom uforenlige mål. Et sentralt eksempel på verdikonflikt, er motsetningen mellom likhet og frihet.

Innhold

Sammendrag	2
Innledning	4
Teoretiske forestillinger	6
Vekterfilosofene	6
De grunnleggende verdier	7
Likhets	8
Felleskap	9
Det gode samfunn	10
Det totalitære demokrati	10
Andre verdier	11
"Kokebokmetoden"	12
Staten og det gode samfunn	13
Frihetsideal på fremmarsj - likhetsideal på retur?	15
Empiriske oppfatninger	16
Den generelle tilfredshet - og misnøye	16
De personlige gjøremål	18
Samfunnsoppgavene	20
Det gode liv	22
Felleskap, samfunn, solidaritet	23
Om undersøkelse av det gode liv	25
Politikkens ansvarsområde	25
Tradisjonelle verdier - og behovet for nye	26
Metodevalgets betydning	27
Våre forestillinger om fremskritt	28
Menneskers velbefinnende, gitt omstendighetene	30
Ny kunnskap og teknikk	33
Henvisninger	34
De sist utgitte publikasjonene i serien Notater	37

Innledning

I forbindelse med utarbeidelsen av ny strategi for SSBs sosialstatistikk fra 2002, lanserte jeg et forslag om innføring blant annet av følgende løpende utvalgsundersøkelse (ROL 21.03.01):

TITTEL	INNHold	BEGRUNNELSE
Nordmenn og det gode liv	Undersøkelse av befolkningens verdier og oppfatninger av livskvalitet, sett i relasjon til de materielle levekår	Et offentlig tilgjengelig motstykke til Norsk Monitor, RISC, Kompass og andre undersøkelser forbeholdt (kommersielle) kjøpere

Det vil fremgå av forslaget innholdsbeskrivelse at verdiundersøkelsen var tenkt som "overbygning" til Levekårsundersøkelsen, som i hovedsak omhandler de materielle levekår. Dermed vil vi få et mer helhetlig inntrykk av kvaliteten på det norske samfunn, i det de to undersøkelsene til sammen vil dekke "basis" og "overbygning", for å bruke begreper fra den materialistiske historieoppfatning. I dette ligger ikke en a priori tilslutning til den marxistiske forestilling om kausalitet, der de objektive materielle forhold forutsettes å være årsak til våre (inter)subjektive verdier. Tvert om bør det være et mål for undersøkelsene å avdekke hva som er årsak og virkning, ikke minst fordi dette vil si noe om mulighetene for å påvirke samfunnsutviklingen gjennom lansering av nye ideer.

Et naturlig utgangspunkt for å planlegge en slik undersøkelse er utredningen "*På vei mot det gode samfunn*", som forskere ved Seksjon for demografi og levekårsforskning i SSB har skrevet sammen med Ottar Hellevik, professor i statsvitenskap og forskningssjef ved MMI. Utredningen er laget på oppdrag fra Finansdepartementet, som underlag for arbeidet med regjeringens langtidsprogram for 2002-2005. Det fremgår av forordet at forfatterne har fått støtte fra Norges Forskningsråd til å lage en ny versjon, og at de i den forbindelse etterlyser kommentarer til utgaven som ble offentliggjort sammen med Langtidsprogrammet i mars 2001. De kommentarer som følger, kan derfor betraktes som imøtekommelse av forfatterens ønske, samt som kvittering for bruk av arbeidet deres til å utvikle en prosjektidé.

Mitt arbeid her omfatter følgende:

- Først blir det orientert om tenkemåten i "*På vei mot det gode samfunn*"
- Deretter drøftes utredningens teoretiske forestillinger om "det gode samfunn"
- Så drøftes dens empiri om oppfatninger av det gode samfunn og det gode liv
- På bakgrunn av disse drøftinger foreslås et opplegg for å undersøke betydningen av *fremskritt* for opplevelsen av det gode liv

En verdiundersøkelse krever en metode for vitenskapelig håndtering av sitt objekt, våre verdier. Jeg griper tilbake til en klassisk eksaminasjon av problemstillingen, boken *"Objektivitetsproblemet i samhøllsforskningen"* (1968) av Gunnar Myrdal. I denne sier Myrdal at samfunnsvitenskapenes drivkraft er søkingen etter den objektive sannhet. Når forskning likevel kan føre til falsk kunnskap, er det fordi dens forsøk på å fastslå fakta og kausale relasjoner mellom disse, *påvirkes av forskernes egne verdistandpunkt*. For alle mennesker er verdiene produkter av tradisjon, miljø og egen personlighet. Når disse får innflytelse over forskningen, blir resultatet imidlertid en skjev virkelighetsoppfatning. Samfunnsforskningen trenger derfor en metode som fjerner forskernes verdivurderinger fra forskningens utfall. Den metode Myrdal presenterer i boken, er (1) at vi blottlegger de verdivurderinger som faktisk bestemmer både vår teoretiske og praktiske forskning, (2) at vi gransker dem med hensyn til relevans, signifikans og samfunnsmessige realiserbarhet, (3) at vi så gjør dem om til presist definerte, spesifikke verdipremisser for forskningen, og (4) at vi definerer våre begreper og velger tilnæringsmåte i samsvar med disse verdipremisser.

Gunnar Myrdals metode ligger til grunn for mitt arbeid - for analysen av hva som er gjort tidligere, og for skissen til et nytt undersøkelsesopplegg.

Hensikten med utredningen "På vei mot det gode samfunn" er ifølge første kapittel å gi svar på følgende "grunnleggende spørsmål: Beveger det norske samfunnet seg i en ønskelig retning? Er vi på vei mot det gode samfunn?"

Jeg oppfatter det som at følgende fremgangsmåte blir benyttet i forsøket på å besvare disse spørsmålene:

1. Først presenteres den avhengige variabelen (om vi tenker kausalt), eller målet for utviklingen (om vi tenker intensjonalt): "Det gode samfunn" og "det gode liv"
2. Som et underpunkt presenteres også de uavhengige variablene, eller virkemidlene: "Redskapene for å realisere det gode samfunn" - markedet, staten, det sivile samfunn
3. Deretter blir det gitt en statusrapport om hvor langt vi er kommet i å realisere det gode samfunn på utvalgte områder: Tidsbruk, helse, sosialt fellesskap, velferd, ulikhet og fattigdom, inntekt og levekår
4. Som et underpunkt under statusrapporten blir Norge sammenlignet med andre land.

Dvs. først sammenlignes det i tid (3), deretter i rom (4). Statusrapporten handler om hvor langt er vi kommet (tid), sammenlignet med andre land (rom).

Statusrapporten under punkt 3 og 4 utgjør hovedtyngden av utredningen, kapittel 3-8 som omfatter 202 av de i alt 306 sidene (eksklusive vedleggene). Jeg vil imidlertid hovedsakelig benytte meg av og kommentere punkt 1 og 2 - som behandles i utredningens kapittel 1 og 2, i alt 64 sider.

Teoretiske forestillinger

Den avhengige variabelen - eller målet for utviklingen - beskrives av Anders Barstad i kapittel 1 ("Det gode samfunn - hva er det?") og av Ottar Hellevik i kapittel 2 ("Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn"). De to kapitlene kompletterer hverandre i den forstand at Barstads tilnærming er teoretisk og normativ, Helleviks empirisk og deskriptiv. De kompletterer *ikke* hverandre i den forstand at empirien gir en systematisk beskrivelse av befolkningens standpunkt til de fremsatte teoretiske og normative betraktninger. En del teorier blir empirisk belyste, men det presenteres også teorier som ikke blir det, og det kastes empirisk lys over verdier som ikke uten videre kan tilbakeføres til de fremsatte teorier. Det dreier seg om to selvstendige arbeider som bare delvis overlapper hverandre.

Vekterfilosofene

I kapittel 1 presenterer Anders Barstad *sin* oppfatning av hva som kjennetegner det gode samfunn. I den forstand er fremstillingen subjektiv, selv om Barstad på ingen måte kan sies å være alene om sin oppfatning. Tvert om presenterer han en rekke andre som har gjort seg opp meninger om det gode samfunn - filosofer, samfunnsforskere, politikere og myndighetsorgan. Et utvalg av slike meninger er det Barstad bringer videre. Forfatterens selvstendige bidrag, er utvelgelsen av meninger.

Noen av de personer og instanser som presenteres, har helt sikkert kommet frem til sitt standpunkt på grunnlag av *empiri*. Fra sitt kjennskap til hvordan forholdene "er", har de trukket slutninger om hvordan de "bør" være.

I følge David Humes moralfilosofi, som riktignok er omstridt på dette punkt, er det imidlertid ikke logisk grunnlag for å slutte fra "er" til "bør". Dvs. slutningen kan ikke trekkes med syllogismens logiske nødvendighet, men må formidles av verdistandpunkt som det står enhver fritt å være enig eller uenig i.

Andre av de personer og instanser som presenteres, har like sikkert kommet frem til sin oppfatning helt uavhengig av empiri. I stedet har de resonnert seg frem til det gode samfunn ved hjelp av *fornuft*.

En slik tenker som ikke siteres, men som kanskje burde blitt det, er Platon. Ikke bare fordi Platon er grunnleggeren av politisk filosofi, men fordi han ga en oppskrift på det gode samfunn. I Platons idealstat avgjør utdanningssystemet hva alle passer til. Samfunnet styres av de som på grunn av sine evner "holder ut lengst" i akademia, og som derfor avslutter studiene først i femtiårsalderen. Da har de studert det gode i mer enn tyve år, og kan styre uten lover, for som eksperter på emnet kan de bedømme hver situasjon for seg.

De personer og instanser som siteres i utredningens kapittel 1, har på sett og vis også status som platonske vekterfilosofer. De styrer ikke samfunnet direkte, men det formidles en forestilling om at deres oppfatninger bør legges til grunn for styringen av den "nestbeste" staten, den som Platon - i en empirisk erkjennelse av at gode filosofer var mangelvare - mente burde styres på grunnlag av lover. De siterer har studert og tenkt mer enn andre, og derfor bør deres meninger tillegges særlig vekt.

De grunnleggende verdier

Barstad skriver innledningsvis at "det finnes ingen entydig oppskrift på det gode samfunn". Likevel er det "mulig å peke på noen grunnleggende verdier som står sentralt i det norske samfunnet". Den "avhengige variabelen" synes å være lik disse verdier. Formålet med beskrivelsen av "det gode samfunn" blir derfor å identifisere de grunnleggende verdier, som det "på overflaten (vil) være stor grad av enighet om", samtidig som uenighet "kan komme til syne når det blir spørsmål om å konkretisere hva verdiene innebærer, hvordan de skal begrunnes, hvordan de skal avveies i forhold til hverandre og ikke minst hvordan de skal realiseres".

Forfatteren finner de grunnleggende verdiene "i offisielle dokumenter, i lovgivningen, i den offentlige debatten og blant folk flest". Således er et "fundamentalt premiss" for utredningen "prinsippet om 'moralsk likhet', om alle menneskers likeverd", uttrykt som første artikkel i FNs Verdenserklæring om menneskerettighetene: "Alle mennesker er født frie og like i verdighet og rettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd". Den største av alle utredningens vektørfilosofier er således FN, som har avgitt en Verdenserklæring om hva som er viktigst for det gode samfunn og det gode liv.

Utredningens tilnæringsmåte synes å være inspirert av kommunitaristen Amitai Etzioni, som hevder at "det gode samfunn krever en likevekt mellom orden/sosialt fellesskap på den ene siden og autonomi/frihet på den andre. For å sikre den sosiale orden trenger samfunnet et felles sett av verdier, et minstemål av normativ konsensus" (s. 21). Hvis det gode samfunn er spesielt knyttet til de grunnlagsverdier som det er konsensus om, vil det imidlertid også være knyttet til de verdier som sikrer *opprettholdelse av den sosiale orden*. Det gjør seg derfor gjeldende en viss konservatisme i forståelsen av det gode samfunn - vel å merke i den generelle betydningen endringsfiendtlighet ("bevare det *for tiden* bestående"), og ikke nødvendigvis i betydningen en ideologisk tradisjon med røtter tilbake til Edmund Burke.

Inntrykket av konservatisme, i ovennevnte betydning, forsterkes av utredningens disposisjon, der målet for samfunnsutviklingen presenteres som en kjent størrelse allerede i første kapittel. Barstads forslag til egenskaper ved det gode samfunn, er

- Det gode liv
- Fellesskap og solidaritet
- Demokrati
- Likhet, likestilling og rettferdighet
- Mangfold, respekt og toleranse
- Naturvern og økologisk balanse
- Internasjonal solidaritet

Av disse ville neppe Likestilling, Økologisk balanse og Internasjonal solidaritet stått på en tilsvarende liste for noen tiår siden. Kanskje heller ikke "Det gode liv" forstått som lykke og selvrealisering. I det hele synes listen å gjenspeile hva mange samfunnsinteresserte mennesker rundt årtusenskiftet er opptatt av. Det gjør seg her gjeldende en kulturell selvsentring både i rom og tid.

En rekke forestillinger om det gode samfunn, deriblant FNs menneskerettighetserklæring, har vært omtalte som etnosentriske langs en romlig dimensjon: Det gode samfunn er et vestlig samfunn. Den ovennevnte listen over gode samfunnsegenskaper kan oppfattes som tilsvarende selvsentrert langs tidsaksen: Det gode samfunn er det samfunn vår generasjon har arvet og ønsker å bygge videre.

Det er grunn til å anta at en slik liste om noen tiår vil inneholde verdier som ennå ikke er kjente og satt på samfunnets dagsorden. Også Barstad er naturligvis innforstått med at "spørsmålet om hva det gode liv og det gode samfunn innebærer, tilhører 'de evige spørsmål' som stadig må stilles på nytt". De ovennevnte verdier er imidlertid dem som forutsettes å ha evig liv.

Anders Barstad har gitt uttrykk for at den kulturelle selvsentreringen er bevisst valgt, da intensjonen har vært "å ta utgangspunkt i visse rådende oppfatninger her og nå", for på dette grunnlag å "kontrastere idealer og realiteter". Denne tenkemåten synes å ligge til grunn for de empiriske kapitlene 3-8, der det som nevnt blir gitt statusrapport for utviklingen mot det gode samfunn når det gjelder tidsbruk, helse, sosialt fellesskap, velferd, ulikhet og fattigdom, inntekt og levekår (jf. punkt 3 og 4 ovenfor). Hvorvidt det er sammenfall eller avvik mellom idealer og realiteter i dag, er imidlertid en annen problemstilling, enn spørsmålet om hvilke idealer vi vil ønske å realisere i morgen. Slik sammenligningen mellom idealer og realiteter er gjennomført, forutsetter den at idealene er uforanderlige, det er kun realitetene som eventuelt vil bli endret. Når vi har gått et stykke videre på veien mot det gode samfunn, kan imidlertid dette forholdet være snudd på hodet. Realitetene kan være de samme som i dag, men våre idealer, som avgjør vår vurdering av dem, kan ha endret seg.

Likhet

Et annet aspekt ved tilnæringsmåten, er at den knytter samfunnets godhet til de verdier det er konsensus eller *enighet* om. Enighet om verdier vil si at det er *likhet* i tankegang og meninger, i hvert fall på det verdimeslige plan. Likhet i tanker forutsetter likhet i levekår, skal vi tro den materialistiske historieoppfatningen. Verdier Likhet, Likestilling og Rettferdighet tillegges også helt avgjørende betydning i utredningen. Nesten hele statusrapporten i kapittel 3-8, dvs. to tredeler av utredningen, dreier seg om å vise avstanden mellom idealer og realiteter når det gjelder innføringen av likhet på sentrale samfunnsområder.

I det teoretiske kapittel 1 argumenteres det utførlig for alle de samfunnsmessige og individuelle fordelene ved likhet i enhver betydning av begrepet, dvs. som likeverd, ressurslikhet, sjanselikhet og resultatlikhet. Likhet og likeverd fremstilles som gjensidig konstituerende begreper: "Det viktigste argumentet for sosial og økonomisk likhet er prinsippet om alle menneskers likeverd" (s. 15). Likhet er en forutsetning for empati, og derfor for at vi skal kunne elske vår neste som oss selv, for å si det med Bibelen. "Likhet kan bidra til færre konflikter og sterkere samhold, mer effektivitet og produktivitet i arbeidslivet", sterkere identifikasjon med samfunnet, sosial inkludering, medborgerskap og selvrealisering. Rettferdighet er å skape likhet, dvs. avskaffe ulikhet som ikke er til fordel for de dårligst stilte (John Rawls). Likestilling er likhet og dermed rettferdighet i forholdet mellom kjønnene. Ulikhet derimot, herunder manglende likeverd, fører til en sykere befolkning, til mer vold og flere drap, til utryddelse av jøder og andre "undermennesker". "Både på nasjonsnivå og på lavere geografisk nivå, innen nasjonalstater, er det funnet en sammenheng mellom

voldsutøvelse og økonomisk ulikhet, ulikhet øker sannsynligheten for at det begås vold og drap" (s. 17). Det er riktignok "uklart hvordan sammenhengen skal forklares", og det er "vanskelig å trekke klare og sikre konklusjoner". Den mulige forklaring som trekkes frem, er imidlertid "at det er vanskeligere å tilfredsstillere behovet for selvrespekt i et samfunn med store ulikheter, og at det derfor blir mer sannsynlig at noen tyr til vold som en siste utvei for å oppnå respekt".

Det antydes videre at når det overhodet eksisterer et ønske om eller en toleranse for større *ulikhet* i samfunnet, må dette bunne i egoisme. Når det har vist seg at menn med høy inntekt og utdanning er minst likhetsorienterte, illustrerer dette således "at verdisyn delvis er bestemt av gruppeinteresser som ikke nødvendigvis er i samsvar med det som er best for samfunnet som helhet", for "våre meninger om det gode samfunn vil i noen grad være preget av hva vi tror er godt for oss selv". En rekke andre forhold, som til dels drøftet annetsteds i kapittel 1, kan imidlertid også forklare de velutdannedes større toleranse for ulikhet:

- Effektivitetsbetraktninger som at det er "hensiktsmessig å fravike prinsippet om ressurslikhet ved å gi mest ressurser til dem som kan utnytte ressursene best"
- Rettferdighetsbetraktninger som at de med høy utdanning bidrar mer til en verdiskaping som også kommer dem med lav utdanning til gode
- Motivasjonsbetraktninger som at ulikhet i resultater og belønning er nødvendig for å få folk til å strekke seg mot høyere mål
- Behovsbetraktninger som at ulikhet kan være nødvendig for å tilfredsstillere vårt behov for mestring av livsprosjekter, for ellers er det ikke noe å mestre

Det er også grunn til å spørre om det bare er ønsket om *ulikhet* som kan forklares ut fra egoistiske motiver. Har de med lav utdanning og inntekt, egentlig mindre egoistiske motiver for å kreve *likhet*, dvs. omkostningsfri overføring av goder til dem selv fra de som har mer?

Fellesskap

Det tredje aspektet ved tilnæringsmåten, er at den knytter det gode liv og det gode samfunn til *innordning under et fellesskap*. I det minste må vi forholde oss til andre mennesker for å forsikre oss om at vi er lik dem og deler deres tanker og meninger. Riktignok er det problematisk å knytte det gode liv til tilfredsstillelsen av behov, sies det, men blant de grunnleggende behov er tilhørighet og fellesskap, trygghet og mening. I Erik Allardts typologi er dette behovet for *å elske* - de to andre behovene kalte han *å ha*, og *å være*. Fellesskap og solidaritet er forutsetninger for et godt liv, men også "verdier i sin egen rett". Solidaritetstanken knyttes til forestillingen om gjensidig avhengighet (det Emile Durkheim kalte "organisk solidaritet", som imidlertid forutsatte ulikhet mellom menneskene). "Mennesket er et sosialt vesen som ikke kan realisere seg selv uavhengig av et fellesskap". Innordning under "gode fellesskap innebærer hjelp og støtte; solidaritet og fellesskap er ikke forenlig med vold, mishandling, mobbing og kriminalitet".

I kapitlet blir det også antydnet et par motforestillinger mot fellesskap som et kjennetegn ved det gode samfunn og gode liv. Det ene gjelder grensdragningen mot andre fellesskap, med påfølgende intoleranse overfor dem som står utenfor. Den

antydde løsning på dette er det globale fellesskap - "et fellesskap av fellesskapene". Den andre motforestillingen er den åpenbare fremgangen for individualisme som overordnet verdi de siste 20-30 årene, en langsiktig historisk trend som signaliserer at dyptliggende kulturelle endringer er på gang. Som flere har påpekt, er vi underveis "fra kollektivismens og systemenes århundre til frihetens århundre". Det vi her kan trøste oss med, er imidlertid at individualisering "ikke nødvendigvis" står "i motsetning til sosialt fellesskap".

Det gode samfunn

Sammenfattet leder tilnæringsmåten til en forståelse av det gode samfunn som et samfunn der vi lever det gode liv fordi vi *har det likt, tenker likt, og innordner oss under et forpliktende fellesskap*. Vi har en felles forståelse av hva som er de overordnede målene for samfunnsutviklingen, og blir vi også enige om midlene, vil livet bli enda bedre. Utfordringene vi står overfor, er å forsvare den som er oppnådd, samt å fjerne avviket mellom idealer og realiteter der det ennå gjenstår noe. Som statusrapporten viser, består utfordringen i å avskaffe det som er igjen av forskjeller mellom mennesker - i hvert fall forskjeller som innebærer fortrinn for noen i forhold til andre. Stort sett er vi på rett vei, men det er også forskjeller som har økt de senere årene, slik at målrealisering forutsetter reversering av det som for tiden er utviklingen.

Kapitlet inneholder også avsnitt om de politiske ideologier (sosialisme, liberalisme, konservatisme, økologisme, kommunitarisme), og om de politiske partienes syn (avgrenset til stortingspartiene i forrige valgperiode). Det fremgår av disse at

"synet på likhet er kjernen i høyre-venstredimensjonen i politikken. Venstresiden har tradisjonelt vært mest opptatt av likhet, og at staten må spille en viktig rolle for å sikre tilstrekkelig likhet. Innenfor den sosialistiske tenkningen er det gjerne resultatlikhet som har vært idealet, mens den konservative og liberale tradisjonen i større grad har definert likhet som formal- og sjanselikhet. I den sosialistiske tradisjonen er det også en nær sammenheng mellom likhet og solidaritet. Likhet er solidaritet i praksis, og likhet gir solidaritet".

Med den overordnede betydning som tillegges likhet i utredningen, samt vektleggingen av verdier som er sentrale i vår samtid - og derfor drevet frem i vår nære fortid - er det ikke akkurat overraskende at tilnæringsmåten munner ut i en forståelse av den sosialdemokratiske velferdsstaten i Skandinavia som "menneskerettighetenes fulle realisering" (Rasborg 1998), det foreløpige høydepunkt i utviklingen mot det gode samfunn. Det komparative kapittel 8 i utredningen (av Helge Brunborg) - Norge sammenlignet med andre land - har til hovedformål å gi empirisk belegg for at det forholder seg slik. Egenskaper ved den sosialdemokratiske, den konservative og den liberale velferdsstaten diskuteres i tilknytning til Gösta Esping-Andersens teori om velferdsregimer, kjennetegnet ved henholdsvis solidaritet, subsidiaritet og markedet som grunnleggende prinsipper.

Det totalitære demokrati

Det har vært hevdet at Platons idealstat har totalitære trekk, dens gode formål til tross. Også forestillingen om det gode samfunn som innordning under et fellesskap som

tenker likt og har det likt, synes å ha likhetstrekk med totalitarianisme, samtidig som det er iøynefallende forskjeller. Kjennetegn som gjerne trekkes frem for å beskrive totalitære samfunn, er

- En altomfattende ideologi, som omfavner både offentlig og privat sfære
- Et felles overordnet mål for samfunnsutviklingen
- Et masseparti som uten synderlig konkurranse leder marsjen mot målet
- Likhetstegn mellom den politiske elitens og "folkefellesskapets" interesser
- En sentralstyrt økonomi underlagt politiske prioriteringer

Samtlige av disse egenskaper kjenner vi igjen fra sosialdemokratiets store epoke i norsk historie. Andre kjennetegn ved totalitære samfunn er

- Diktaturet som styringsform, med den gudbenådede karismatiske fører
- Terroren mot dem som *ikke* innordner seg under fellesskapet, som *ikke* tenker likt

Det kan hevdes at det nettopp er disse kjennetegn som skiller det totalitære samfunn fra det demokratiske. Da synes imidlertid de øvrige kjennetegn å være felles for det totalitære diktatur og det totalitære demokrati.

Ytringsfrihetskommisjonen innledet til en drøfting av hvordan det totalitære demokrati sørger for orden i rekkene. Det blir ikke brukt terror og fysisk makt, men ytringsfrihetens vilkår, og konsekvensene av å bruke den, antydes å være følgende:

"Det vi ønsker å problematisere, er *konformitetspresset*. Hvor trange er grensene for hva man kan ytre uten at man blir utsatt for sosiale sanksjoner, uten at man skyves ut av det gode selskap"? I hvilken grad vil aktørene i det offentlige rom pålegge seg, eller føle seg tvunget til å pålegge seg, en form for selvsensur? Og hva skjer med den som ikke gjør det?"

"Det er vanlig å fremstille det norske samfunn som egalitært og konsensuspreget. Det skulle tyde på et relativt sterkt konformitetspress. I andre samfunn som er større og med større variasjon i sosial status, etnisitet og religion vil det kanskje kunne utvikle seg større toleranse overfor annerledes tenkende. Det er mulig Norge står overfor et spesielt problem her, og at dette vil kunne føles sterkere i en situasjon der man beveger seg mot et flerkulturelt samfunn. Det er iallfall et problem det er viktig å være oppmerksom på når det gjelder ytringsfrihetens vilkår i det offentlige rom. Hvis det er trangere grenser for ytringsfriheten i Norge enn i land det er naturlig å sammenligne oss med, måtte det først og fremst være på grunn av nettopp det norske konformitetspress" (NOU 1999:27, s. 67).

Andre verdier

Det kan innvendes at gjennomgangen ovenfor er en utilstrekkelig gjengivelse av utredningens redegjørelse for våre grunnleggende verdier. Til de verdier vi sies å være enige om, hører også retten til å være *uenige*, og derfor omtales Demokrati, Mangfold, Respekt og Toleranse som grunnleggende verdier. Utredningen gir dessuten sin uforbeholdne tilslutning til FNs menneskerettserklæring, som åpner med å erklære oss

som frie, og Frihet hevdes å være den ene av tre sider ved det gode liv - de andre er Behov og ønsker, samt Opplevelse.

Disse verdier er imidlertid perifere i utredningen, og det forutsettes at de er forenlige med og underordnet målet om likhet. For demokratiets vedkommende presenteres hovedsakelig likhetsaspektet - like rettigheter og lik tilgang på midler for å påvirke beslutningsprosessen - mens den demokratiske premiss om respekt for andres oppfatninger, kun nevnes i en bisetning. Også verdiene Mangfold, Respekt og Toleranse blir bare summarisk behandlet, over en halv side til sammen, mot tre sider om Likhet, Likestilling og Rettferdighet, og primært med innvandring som referanseramme.

Verdien Frihet blir derimot ansett å være en av det gode samfunns bærebjelker. Det blir redegjort for forskjellen mellom det positive og negative frihetsbegrep - frihet til og frihet fra. Hovedbudskapet er imidlertid at frihet er et vanskelig begrep, som en ville avstått fra å behandle hvis det hadde vært mulig: "Det er umulig å komme utenom det vanskelige begrepet om frihet når en skal beskrive det gode liv". Det påpekes at begrepet kan presiseres i flere retninger, som selvrealisering og forutsetning for behovstilfredsstillelse, herunder mestring. Individets frihet må imidlertid veies mot andre verdier, som likhet, solidaritet og innordning under fellesskapet, og vike for disse når det oppstår konflikt. Den klassiske sosialistiske forestillingen om frihet som umulig uten et fellesskap, blir trukket frem. Det samme blir idéen om frihet som selvrealisering, slik den ble utformet av Marx: Det kommunistiske samfunn er opphevingen av arbeidsdelingens (dvs. ulikhetens) ufrihet, hvilket er en forutsetning for individets frie utfoldelse av sine evner.

Det problematiske ved frihetsbegrepet er åpenbart å forene en alminnelig oppfatning av frihet som individuell valgfrihet, med de overordnede verdier knyttet til likhet og fellesskap. Således heter det i utredningen at vi selvsagt har frihet til å være forskjellig fra andre, og denne friheten beskyttes av idealet om Mangfold. Vår frihet omfatter imidlertid ikke retten til å oppnå komparative fordeler, kun retten til å ha det *verre* enn andre om vi så ønsker:

"Ulikheter som skyldes forskjeller i preferanser kan ikke anses som uønskede eller urettferdige. Hvis lav inntekt skyldes et bevisst valg av en enklere livsstil eller et ønske om å 'leve mer, arbeide mindre', er det liten grunn til å anse den lave inntekten som et sosialpolitisk problem. Ulikhet blir først et problem når den skyldes andre forhold enn individuelle valg, slik som maktforhold eller ulikheter i tilgangen til ressurser".

Anders Barstad har gitt uttrykk for at vektleggingen av verdiene ikke nødvendigvis er i samsvar med hans egen oppfatning, men skyldes også oppdragsgivers ønske om å få belyst konsekvensene av økonomisk ulikhet. Når det står lite om mangfold og toleranse, miljøproblemer og demokrati i utredningen, kan det skyldes en avgrensning foretatt i forståelse med oppdragsgiver og ikke en oppfatning av at disse verdiene er mindre betydningsfulle.

"Kokebokmetoden"

Den beskrivelse av det gode samfunn og det gode liv som gis i kapittel 1, er en sammenfatning av hva enkelte tenkere har ment at folket *bør* oppfatte som det gode

samfunn og liv. Når tenkernes oppfatninger sammenstilles slik, får vi oss servert det gode samfunn etter "kokebokmetoden", for å parafrasere en boktittel med adresse SSB (Haraldsen 1999).

Noen av oppskriftene har ganske sikkert bred tilslutning i folket allerede. Andre kan det være større uenighet om. Noen av dem må antas å være praktisk talt ukjente for "folk flest". For eksempel er det neppe mange norske velgere som har gjort seg fortrolige med forsøket til Anthony Giddens på å fornye sosialdemokratiet ved å stake ut en "tredje vei" - selv om hans bok om dette er oversatt til både svensk og dansk. Ei heller har det vært stor velgeraktivitet i kjølvannet av den amerikanske filosofen John Rawls' teori om likhet og rettferdighet, eller etter lanseringen av den indiske nobelprisvinneren Amartya Sens teori om velferd og ulikhet. Og kommunitarismen, hvor mange norske velgere har hørt om den? Ifølge Statsvitenskapelig leksikon står denne politisk-filosofiske retningen sterkt blant amerikanske intellektuelle (Grindheim 1997). Kommunitarismen blir viet stor plass som et alternativ til tradisjonell konservativ, liberal og sosialistisk tenkning. Det er imidlertid grunn til å tro at for mange politikere, og enda flere velgere, er denne utredningen det første møtet med kommunitaristisk tenkning.

Innføringen i kommunitarisme tjener derfor til å illustrere hva som er verdifullt ved den teorigjennomgang som foretas i utredningens første kapittel. Det presenteres en rekke tanker og forestillinger som dels har fått, dels vil kunne få stor oppslutning i folket - ved at velgerne gjør seg kjent med dem på egenhånd, eller ved at partiene går foran og tar ideene inn i sine programmer, hvorpå de ber om tilslutning til dem fra folket i valg. Hvilke tanker som realiseres, og i hvilket omfang, vil da avhenge av de fremtidige valgresultater.

Staten og det gode samfunn

Dette leder til spørsmålet om *midlene* for å realisere det gode samfunn. Spørsmålet som utredningen stiller, er: "Hvilke redskaper er best egnet til å sikre det gode samfunn, slik vi forsøkte å definere det innledningsvis? Hvilket blandingsforhold er best, når en ser de tre 'hovedredskapene' i sammenheng: Staten, markedet og det sivile samfunnet?"

Når spørsmålet stilles på denne måten, blir svaret nødvendigvis et stykke "social engineering", der forskeren ved hjelp av overlegen kompetanse og innsikt i sammenhengen mellom mål og midler, løser de problemer som partiene og deres velgere strir med. At det forutsettes å være behov for slik innsikt, fremgår også av orienteringen om de politiske partienes syn, der de tillegges store vansker med å artikulere hva de vil med samfunnet. En rekke formuleringer indikerer at presisjonsnivået i de politiske programmer må være lavt: "Angående synet på hva velferd og det gode liv innebærer, er det honnørord som frihet, innflytelse over egen hverdag som går igjen". "Retorikken om solidaritet og fellesskap er særlig fremtredende i AP og SV". "Verdier som mangfold, toleranse og respekt nevnes av alle partier". "Likhetsverdien nevnes sjelden i FRP og Høyres programmer", osv.

Gjennomgangen av "velferdsregimene" knyttet til

- markedet (den liberale modellen)
- det sivile samfunn (den konservative modellen)

- staten (den sosialdemokratiske modellen)

etterlater imidlertid liten tvil om at Norge er på rett vei i sitt valg av virkemidler for å realisere det gode samfunn, slik forfatteren ser det.

Markedet har sin styrke i "at det stimulerer til innsats og nyskapning". Men markedet har et stort problem "i forhold til kriteriene på det gode samfunn vi stilte opp tidligere": "Et uregulert marked er en oppskrift på ulikhet. Markedet er styrt av Matteusprinsippet: Den som har, skal få". Dertil kommer problemet med "den såkalte markedssvikt. Et fritt marked kan gjøre det vanskelig å realisere viktige kollektive goder, som krever samarbeid heller enn konkurranse". Markedet fremmer også en nytteorientert og kalkulerende innstilling, og fører således til større kriminalitet og økt sannsynlighet for vold og drap. Den ulikhet som markedet medfører, bidrar dessuten til å "undergrave fellesskap og tillit".

Det sivile samfunn, spesielt familien, kan tilby en ubyråkratisk og personlig form for hjelp og støtte. "Mennesker tar ansvar for hverandre". Men "problemet er igjen, som tilfellet var for markedsbaserte fordelingssystemer, at ulikheter oppstår. Hvis det sivile samfunn overlates til seg selv, kan det skape radikalt ulike maktforhold. Det er bare staten som kan utfordre disse maktforholdene". Dessuten vil det sivile samfunn for noen innebære "et konfliktfylt avhengighetsforhold som de ønsker seg bort fra".

Staten derimot, "samordner motstridende interesser, og skaper og beskytter en åpen offentlig sfære". Den regulerer markeder og fremmer et effektivt lovsystem. "Velferdsstaten er uløselig knyttet til idéen om rettigheter: individets rett til økonomisk og sosial trygghet, uavhengig av marked og familie. Medborgerskapet er kjernen i velferdsstaten". Særlig den sosialdemokratiske velferdsstaten legger vekt på dette. "Dermed sikres frihet i en positiv forstand". Staten skaper likhet ved omfordele mellom rike og fattige, og sørger for tilstrekkelig med ressurser til utdanningssystemet. Skal staten kritiseres for noe, må det være at den er *for* effektiv som problemløser, for "de statlig garanterte rettighetene gjør mellommenneskelige plikter overflødige".

Statsmakten er således det overlegent beste redskapet vi har for å realisere det gode samfunn, der vi innordner oss under et fellesskap av mennesker som tenker likt og har det likt - hvilket ifølge utredningen er det gode liv.

Det kan være av interesse å kontrastere denne oppfatningen med det Rune Slagstad sier om det gode liv i "Rettsens ironi" (2001):

"Et menneskeverdige liv begynner med sokratiske ironi - og ender med sokratiske alvor: hvordan samlever vi? Vi lever i valgets republikk. Vi har markedets valg. Vi har det politiske valg. Vi velger religion, yrkesbane og livsstil. Spørsmålet om hva som er det gode liv, er for så vidt desentralisert til det enkelte individ og dets valg. Vi kan derimot ikke velge rettssystem. Retten er tvingende i samfunnslivet, den er med Kants formulering en 'tvang til frihet'. Rettssystemet er de andre frihetens mulighetsbetingelse. Retten skal gi lik beskyttelse for forskjellighet. Ved rettens enhetlige normsystem lærer vi å leve med uenighet, forskjellighet og disharmoni på en sivilisert, aksepterende måte. Deri ligger rettsens ironi - dens evige oppdragende ironi".

Også i Rune Slagstads fremstilling er statens, eller rettsstatens, oppgave i en viss forstand å sørge for likhet. Likhetens formål er imidlertid å beskytte vår frihet og ulikhet.

Frihetsideal på fremmarsj - likhetsideal på retur?

I den utstrekning de politiske partiene kan plasseres i forhold til utredningens forestilling om det gode samfunn og gode liv, kan stortingsvalget høsten 2001 oppfattes som uttrykk for hvilken støtte forestillingen har i befolkningen. I den utstrekning målet ennå ikke realisert, ga valget også en indikasjon på sjansene for at vi i overskuelig fremtid vil få oppleve det gode samfunn slik det er blitt beskrevet.

Valgresultatet tilsier at for tiden har utredningens forestilling om det gode samfunn, nokså klar støtte fra 38% av velgerne (AP, SV og RV), mens 36% like klart ønsker en annen samfunnsutvikling, der frihet heller enn likhet er det overordnede målet (H og FRP). For de klare likhetstilhengerne var dette en tilbakegang på ca. 5 prosentpoeng, for de like klare frihetstilhengerne en fremgang på ca. 6 prosentpoeng, siden 1997. Sammenligner vi med valget i 1993, var tilbakegangen i 2001 for likhetstilhengerne på ca. 8 prosentpoeng, og fremgangen for frihetstilhengerne på ca. 13 prosentpoeng.

Tendensen synes klar: Det er frihetsidealet som er på politisk fremmarsj, og likhetsidealet som er på retur. Inntrykket forsterkes av hvordan den norske meningen om hva som er legitim lønn, endret seg i perioden 1992-99 (Knudsen 2001). En periode preget av velstandsøkning, globalisering og økende avstand mellom topp og bunn gjorde det naturlig å stille spørsmål om det nye forskjells-Norge har ført til reaksjon og ønske om mindre skiller, eller om det heller er slik at folk venner seg til og aksepterer større ulikhet. Spørsmålet ble søkt besvart ved hjelp av data fra den norske delen av The International Social Survey Programme (ISSP), og tendensen til endring er klar: Nå aksepterer folk større forskjeller enn tidligere - det er tilpasningshypotesen og ikke reaksjonshypotesen som får mest støtte i datamaterialet. Ny rapport avslører at nordmenn vil ha store lønnsforskjeller, var Dagbladets kanskje i overkant dristige tolkning av resultatene (Dagbladet 21.12.01).

Ved hvert av stortingsvalgene på 1990-tallet stemte 20-30% av velgerne på sentrumspartier som er vanskeligere å plassere i forhold til likhet og frihet som mål for samfunnsutviklingen. Ifølge utredningen står imidlertid likhetsidealet sterkt også i det politiske sentrum. Derfor er det neppe helt galt å indikere at per i dag har utredningens forestilling om de viktigste egenskapene ved det gode liv og det gode samfunn, oppslutning fra rundt halvparten av velgerne. Videre er det neppe helt galt å postulere at den halvparten som vil forsvare og utvide likheten i samfunnet, er tilnærmet identisk med den halvparten som vil vinne på en utjevning, mens likhetens motstandere er de som skal betale for den, blant annet med sin frihet. Også dette postulatet synes å få støtte fra den ovenfor nevnte undersøkelsen utført av Høgskolen i Stavanger (Knudsen 2001). Disse forhold får vi imidlertid mer kunnskap om ved gjennomgangen av den empiriske "avhengige variabelen".

Empiriske oppfatninger

Utredningens kapittel 2, med tittelen "Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn", er skrevet av Ottar Hellevik, og bygger på data fra verdiundersøkelsen Norsk Monitor, som MMI har gjennomført annethvert år siden 1985.

Som nevnt i forrige avsnitt, er det tilfeldig korrespondanse mellom det teoretiske kapittel 1 og det empiriske kapittel 2. Vi får således ikke vite direkte og systematisk hvordan befolkningen stiller seg til de utviklingsmål som presenteres i kapittel 1, selv om det er noen overlappinger. Datamaterialet som presenteres i kapittel 2, er heller ikke samlet inn for det primære formål å besvare utredningens problemstilling. Blant de nærmere 3 000 spørsmålene som Norsk Monitor sies å omfatte, er det imidlertid noen med relevans for problemstillingen. Disse spørsmål og svar er det Ottar Hellevik presenterer i kapittel 2.

Den generelle tilfredshet - og misnøye

Kapitlet innledes med to direkte spørsmål om vårt velbefinnende - ett om hvor fornøyde folk er med egen tilværelse, og ett om tilfredshet med samfunnsforholdene. Det som måles, må sies å være følelsen av å leve det gode liv, samt å tilhøre det gode samfunn.

Svarfordelingene viser at

- åtte av ti er tilfredse med egen tilværelse
- fem av ti er tilfredse med samfunnet

Hva de er fornøyde eller misfornøyde med, fremgår ikke av spørsmålsformuleringen. Vi får vite hvilken sammenheng det er mellom graden av tilfredshet med egen tilværelse og med samfunnet, men ikke hva det er som formidler sammenheng eller diskrepans mellom de to nivåene.

Hellevik registrerer således at "det er klar sammenheng mellom de to aspektene av tilfredshet, men ikke fullstendig". Klarest er denne sammenhengen om vi tar utgangspunkt i den halvparten av befolkningen som er tilfreds med samfunnet (52% av alle = 100%). Bare 12% av dem som er tilfredse med samfunnet, er utilfredse med egen tilværelse. Av dette kan vi imidlertid ikke slutte at vårt gode samfunn er grunnen når ni av ti som er tilfredse med det, også synes at de lever det gode liv. Det *kan* være slik, men man kan også være fornøyd både med samfunnet og egen tilværelse uten at det er sammenheng mellom graden av tilfredshet på de to nivåene.

Tar vi i stedet utgangspunkt i de åtte av ti som er tilfredse med egen tilværelse (81% av alle =100%), får vi derimot klarere indikasjoner om årsakssammenhenger. Hele 43% av dem som er tilfredse med egen tilværelse, er lunkne til eller misfornøyde med samfunnet. Av dette kan vi uten videre slutte at nær halvparten av dem som er fornøyde med egen tilværelse, er det *på tross av* og ikke på grunn av samfunnsforholdene, som enten betyr lite eller har negativ betydning for det gode liv. Gruppen som har det slik, utgjør 35% av totalbefolkningen.

Den store gruppen personlig fornøyde men samfunnsmessig misfornøyde, tydeliggjør at det ikke er noen *nødvendig* sammenheng mellom det gode liv og det gode samfunn. Den viser at det er mulig å skape seg en god tilværelse i Norge uten at samfunnet gjør noe fra eller til, kanskje selv om samfunnets negative sider overskygger de positive. I det sistnevnte tilfellet kan det synes en forutsetning at man er skjermet for egen del mot de negative sider ved samfunnet - at man ikke er personlig berørt av helsekøene, skolenes forfall eller den viltvoksende kriminaliteten. Men svaret på spørsmålet om tilfredshet med egen tilværelse, kan også reflektere de sider ved tilværelsen som "samfunnet" har minst med å gjøre (man er tilfreds med familien og jobben), slik at misnøyen med samfunnet for så vidt også gjelder egen situasjon, men kun de aspekter ved den der "samfunnet" kommer inn i bildet. Eksempler kan være misnøye med skattetrykket, veistandarden eller Janteloven - hvilket også illustrerer at misnøyen kan være motsetningsfylt, og at den ikke nødvendigvis må være rettet mot det offentlige. I det hele må det antas at både "for stor" og "for liten" offentlig innsats kan generere misnøye med "samfunnet". Det utbredte ønsket om både lavere skatter og større bevilgninger til formål vi setter høyt, er et opplagt eksempel.

Tilsvarende tydeliggjør den lille gruppen samfunnsmessig fornøyde men personlig misfornøyde, at det gode samfunn ikke er *tilstrekkelig* til å gi hver enkelt det gode liv. Uansett hvor godt samfunnet organiseres og forholdene tilrettelegges, vil det kunne oppstå problemer som individet selv og dets nærmeste omgivelser må ordne opp i.

Norsk Monitor har foreløpig ikke diakrone data om opplevelsen av det gode liv og det gode samfunn. I mangel av dette presenterer Hellevik utviklingen når det gjelder personlig lykke - hvor stor andel som er meget lykkelig eller ulykkelig. Konklusjonen er at velstandsveksten siden 1985, da målingene startet, ikke har ført til noen heving av lykkenivået. Tvert om, må en kanskje si, viser Norsk Monitor også at det norske folk er meget pessimistisk når det gjelder fremtidsutsiktene. To av tre bekymrer seg for fremtiden, fire av ti tror samfunnet vil utvikle seg til det verre, kun én av ti tror på forbedringer. Heller ikke pessimismen blir forklart, ut over å peke på at den neppe har rot i økonomiske bekymringer for sin egen eller samfunnets del.

I kapittel 2 blir det også presentert et annet spørsmålsbatteri som kan sies å ha direkte relevans for oppfatningen av det gode liv og gode samfunn. Ottar Hellevik skriver:

"I Monitor for 1999 ble det stilt spørsmål om prioriteringer når det gjelder egen og samfunnets ressursbruk. Det ble spurt om for hvilke av en liste med gjøremål/oppgaver det burde brukes mer, som nå, mindre eller ikke noe av tid, penger eller andre ressurser. Vi kan tenke oss at svaret vil avhenge av hvor viktig det aktuelle formålet blir ansett, som igjen vil avspeile verdisyn i absolutt forstand. Men prioriteringen vil også avhenge av hvordan personen føler at formålet i dag tilgodeses. Ønsket om å bruke mer ressurser på et gitt formål viser at situasjonen ikke oppleves som tilfredsstillende.

Prioriteringen av de ulike personlige gjøremålene og samfunnsmessige oppgavene gir et inntrykk av hvilke ønsker for tilværelsen og samfunnet som er viktige for individet. Svarene viser hvilke endringer i ressursbruk som ønskes, som ikke er det samme som ønsket nivå for ressursbruk. Det kan tenkes at ønsket nivå er høyere for et gjøremål der den intervjuede svarer "som nå", enn for et annet gjøremål der svaret er "mer", fordi nivået i utgangspunktet ligger langt høyere for det første enn for det andre formålet".

Det ble spurt om 25 personlige gjøremål, og 25 samfunnsmessige oppgaver.

De personlige gjøremål

Når det gjelder *de 25 personlige gjøremålene*, vil det variere om tid eller penger er viktigst av de ressurser som skal prioriteres. Samtlige gjøremål tar tid, men noen er gratis ("være ute i naturen") og andre koster penger ("reise i utlandet"). Det er også tatt med gjøremål som tar tid, men skaffer penger som kan brukes på andre gjøremål igjen ("tjene penger", "arbeide").

Vi får inntrykk av at hvert enkelt gjøremål er vurdert for seg, og ikke ved at de stilles opp mot hverandre. Følgelig synes det heller ikke å være tatt hensyn til eventuelle sammenhenger mellom gjøremål (som at "tjene penger" kan være en forutsetning for "uteliv, gå på restaurant, kafé e.l."), eller at noen av dem kan være tilnærmet gjensidig utelukkende (som at "å tjene penger" tar tiden som kunne vært brukt til "uteliv" osv. - for ikke å snakke om konflikten mellom å "sove", "hvile og slappe av" på den ene siden, og alle andre gjøremål på den andre). Hva som imidlertid ikke kan utelukkes, er at respondentene har tatt slike hensyn under avgivelse av svarene. Det kan ha ligget under et ønske om å fremstå som logisk konsistent, og da blir det umulig å prioritere mer arbeidstid og mer fritid samtidig.

Av de 25 personlige gjøremålene er det *sterkest* ønske om å bruke mer tid på

- "å være ute i naturen" (1)
- "være sammen med familien" (2)
- "være sammen med venner" (3)
- "reise i utlandet" (4)
- "drive idrett, trimme eller mosjonere" (5)

De fem gjøremålene som det er *minst* interesse for å bruke mer tid på, er

- "drive med partiarbeid/kommunale verv" (25)
- "delta i religiøst liv" (24)
- "delta i aksjoner for å påvirke saker" (23)
- "delta i dugnader/foreninger på hjemstedet" (22)
- "delta i ideelle organisasjoner, hjelpe" (21)

For de to lavest rangerte aktivitetene er det solide flertall som ikke ønsker å delta i dem overhodet. Rundt halvparten kan heller ikke tenke seg å delta i aksjoner, den tredje lavest rangerte aktiviteten.

Andre aktiviteter som bør nevnes, er "dyrke hobbyer" (6), "lære nye ting, ta kurs/utdanning" (7), "tjene penger" (15), "uteliv, gå på restaurant, kafé e.l." (16), "arbeide" (17), "gå i butikker/kjøpesentre og handle" (18), "følge med i politikken" (20).

Hellevik skriver i sin kommentar at resultatet "bekrefter bildet av nordmenn som friluftselkere, det å være ute i naturen kommer først når det gjelder ønsker om økt tidsbruk." Her kan det for så vidt være grunn til å minne om forskjellen mellom nivå

og endring, for prioriteringen er sannsynlig også for storbyboere som knapt noensinne har vært ute i naturen (nettopp derfor er dette hva de vil gjøre mer av, for spørsmålet pirker borti deres dårlige samvittighet). Men det er neppe grunn til å betvile at svaret reflekterer et ønske om å øke et på forhånd høyt nivå. Videre har Hellevik notert seg at "aktiviteter som har med egenutvikling å gjøre, slik som utdanning og boklesing, prioriteres sterkere enn aktiviteter som har å gjøre med dekking av materielle behov, slik som å tjene penger eller handle".

Det er imidlertid to andre trekk ved prioriteringene som kanskje er vel så påfallende.

Det ene av disse trekkene er den klare tendensen til å *prioritere private og individuelle gjøremål* fremfor de offentlige og kollektive. Høyest prioritet har de gjøremål som innebærer tilbaketrekkning fra samfunnet. Det er et element av eskapisme i ønsket om å være mer ute i naturen, reise mer i utlandet. Vi registrerer riktignok et sterkt ønske om mer tid til samvær med de nærmeste, og en viss interesse for å "bli kjent med nye mennesker" (8). Mange av de prioriterte aktivitetene er imidlertid av en slik karakter at de like godt kan utføres alene, eksempelvis å være ute i naturen (1), reise (4), mosjonere (5), dyrke hobbyer (6), lære nye ting (7), lese bøker (9), høre på musikk (10). Det synes derfor ikke som at nordmenn nærer den frykt for ensomhet og isolasjon som ble postulert i det teoretiske kapittel 1. Tvert om er dette noe mange av oss søker.

Lavest prioritet har de gjøremål som forutsetter et samfunnsengasjement. De seks aktivitetene som det er størst motvilje mot å bruke tid på overhodet, tilhører alle denne kategorien - fra det passive å "følge med i politikken" til samtlige av fem undersøkte former for aktiv deltakelse i "organisasjonssamfunnet". Her kan det imidlertid spille en rolle at mange fellesgoder i dag blir tatt for gitt, arvet som de er fra utdøende generasjoner som hadde et helt annet forhold til dem, fordi de selv kjempet dem gjennom.

Det empiriske materialet støtter således ikke det teoretiske postulatet om at deltakelse i et forpliktende fellesskap er hva vi nordmenn forbinder med det gode liv. Tvert om er det dette vi er mest negative til. Også her synes det å være et motsetningsforhold mellom den teoretiske og den empiriske "avhengige variabelen" i utredningen.

Det andre trekket ved prioriteringen av de personlige gjøremål, er tendensen til å *prioritere aktiviteter som ikke koster penger*. Politikere i forsvarsposisjon forsømmer aldri en anledning til å fortelle oss hvor takknemlige vi bør være over å bo i verdens rikeste land. At ikke alle gjenkjenner dette i sin privatøkonomi, fremgår tydelig av våre prioriteringer. Øverst troner ønsket om å være mer ute i naturen, et gjøremål som er aldeles gratis om vi ser bort fra transportkostnadene, som normalt vil være lave i et land der hovedstadens geografiske midtpunkt ligger i et utmarksområde. Deretter følger aktiviteter som samvær med familie og venner, mosjon, dyrke hobbyer. Neppe noen av disse gjøremål er gratis, og hvis hobbyen er golf eller seiling, for eksempel, kan kostnadene være betydelige. Slik spørsmålene stilles, er imidlertid ikke kostnadsaspektet det mest iøynefallende ved de høyest prioriterte aktivitetene. For eksempel ble det spurt om prioriteringen av *tid* til lesing og lytting, ikke om å prioriteringen av *penger* til å bygge opp et bibliotek eller en platesamling. Derfor har det vært mulig å avgi positive svar uten å tenke på kostnadene. Gjøremål vi derimot umiddelbart vil forbinde med pengebruk, er "uteliv, gå på restaurant, kafé e.l.", eller "gå i butikker/kjøpesentre og handle". Disse kommer til gjengjeld først som nummer

16 og 18 på vår felles prioriteringsliste. Det er bare "deltakelse i fellesskapet" som er lavere prioritert.

Det er også påfallende at det kostbare gjøremål som nordmenn prioriterer høyst, er å komme seg ut av landet. Selv om patriotisme er en av våre mest utbredte verdier, er "reise i utlandet" vårt fjerde høyest prioriterte gjøremål. Er det slik at Norge er for dyrt til annet enn gratis aktiviteter, slik at pengene må spares til utenlandsreiser der alt kan fås billigere? I så fall er det neppe pengemangel i seg selv som er årsak til prioriteringen, for å "tjene penger" og "arbeide" kommer langt nede på aktivitetslisten (som nr. 15 og 17). Når det er liten interesse for å øke inntektene slik at det blir mulig å gå på restaurant eller innkjøpsrunde i Norge, må det være fordi tilbudet i utlandet fremstår ikke bare som billigere, men også som bedre. Brukt her hjemme vil en normal norsk lønn dekke de primære behov, og med begrensninger på overtid samt progressiv beskatning er det uansett ikke mulig å tjene seg rik på ekstraarbeid, en opplevelse som i Norge følgelig er forbeholdt heldige spekulanter. I utlandet derimot, der alt er billigere, er en normal norsk lønn tilstrekkelig til å gi en følelse av å være rik, og følgelig brukes den til anskaffelse av luksusgoder, hvorav noen er luksus kun i det rike Norge, som bensin, kjøtt, tobakk og alkohol.

Prioriteringen av de personlige gjøremål understreker hva som tidligere er nevnt, at "det gode samfunn" i Norge ikke er noen forutsetning for å skape seg et godt liv. Livskvalitet er et privat anliggende, og den er høyest om det lykkes å holde samfunnet på en armlengdes avstand. De færreste ønsker å bruke mye tid på virkemidlene for å realisere det gode samfunn, dvs. markedet, staten eller politikken, og det sivile samfunn eller organisasjonssamfunnet. I den grad undersøkelsen sier noe om rangeringen av disse "verktøyene", som de kalles i kapittel 1, antyder den imidlertid at markedet prioriteres foran det sivile samfunn og politikken i nevnte rekkefølge.

Samfunnsoppgavene

Med de 25 *samfunnsoppgavene* mener Norsk Monitor åpenbart oppgaver som ivaretas av det offentlige. Verken markedet eller "det sivile samfunn" er i denne forbindelse tiltenkt roller som redskaper for realiseringen av det gode samfunn. Videre er det klart at prioriteringen av ressursbruk her dreier seg om penger. Det respondentene ble bedt om å ta stilling til, er om de folkevalgte bør bevilge mer, mindre, som nå, eller ikke noe, av skattebetalernes penger til hvert av 25 forskjellige formål.

Som vist ovenfor, tolkes resultatene som uttrykk for "hvor viktig det aktuelle formålet blir ansett", hvilket igjen antas å "avspeile verdisyn i absolutt forstand". Slik jeg oppfatter dette, forutsetter Hellevik at respondentene prioriterer målene for samfunnsutviklingen. Her er det imidlertid grunn til å trekke inn skillet i Norsk Monitor mellom

- *målverdier*, "de grunnleggende mål for tilværelsen"
- *middelverdier*, "hvordan disse målene skal nås"

jf. side 36 i utredningen. "Middelverdien" i de 25 spørsmålene om samfunnsoppgaver, er bevilgninger over de offentlige budsjetter. Det er imidlertid ingen nødvendig sammenheng mellom mål og midler her, for også to andre midler kan brukes til å realisere målene - markedet og "det sivile samfunn". Følgelig er det mulig å være enig i målene uten å være enig i det forutsatte valg av virkemidler.

Det synes derfor ikke å være tilfelle at undersøkelsen avspeiler "verdisyn" forstått som mål for samfunnsutviklingen. Den avspeiler "verdisyn" både når det gjelder mål og midler, uten at det fremgår om målet eller middelet er utslagsgivende for prioriteringen.

Den prioritering som fremkommer, synes også i betydelig grad å være preget av "middelverdier", hvordan målene skal nås. Høyest prioriteres

- skoler (1)
- helsevesen og sykehus (2)
- eldreomsorg (3)

Grunnen er neppe bare disse sakenes "sentrale plass i den siste valgkampen", som Hellevik skriver. En medvirkende årsak er trolig også at dette er vi vant med å betrakte som tilhørende det offentlige ansvarsområdet. Nettopp derfor er det imidlertid grunn til å tro at "middelverdien" fortsatt er offentlig innsats og dominans på utføringen av disse oppgavene.

Lavest prioriteres

- støtte til partier og politisk virksomhet (25)
- kirken og annen religiøs virksomhet (24)
- utviklingshjelp (23)
- støtte til landbruket (22)
- støtte til næringslivet (21)

Tolket som *målverdier*, indikerer den lave prioriteringen at få oppfatter dette som gode formål, verdig offentlig støtte. Tolket som *middelverdier*, kan formålene være gode nok, men middelet bør ikke være overføringer over statsbudsjettet. Indirekte blir det i så fall her uttrykt støtte til markedet og det sivile samfunn som alternative måter å realisere det gode samfunn. For næringslivet og landbruket vil middelet være markedet. For den tredje verden, kirken og de politiske partiene vil middelet være det sivile samfunn, med sine innsamlingsaksjoner og donasjoner.

For de markedsbaserte virksomhetene betyr dette en skepsis til å overprøve markedets domstol ved f.eks. å yte etableringsstøtte, driftstilskudd, subsidiering av arbeidsplasser, eller ved å bruke skattebetalernes penger til å holde bedrifter i live. Mange ser åpenbart for seg at de dermed blir tvunget til å betale for kunstig åndedrett til bedrifter som ikke har livets rett. Vi merker oss i den forbindelse at viljen til å støtte landbruket, er klart mindre enn viljen til å støtte det øvrige næringsliv. Aner vi er en protest mot norske matvarepriser? Eller er det motstanden mot distriktpolitikken som øker når politikken blir konkretisert? Uspesifisert støtte til utkantdistriktene prioriteres høyere enn støtten til landbruket (16 mot 22).

For virksomheter som ellers ville vært avhengige av det sivile samfunn for sin eksistens, betyr den lave prioriteringen en skepsis til å overprøve den frivillige offervilje og giverglede. I stedet for offentlige bevilgninger bør hver enkelt av oss personlig avgjøre hva vi mener er verd vår støtte, og hvor mye vi vil bruke på de ulike formål, det seg være utviklingshjelp, religiøse bevegelser eller politiske partier. For slike aktiviteter er givergleden en form for "markedets domstol", selv om mange små

og få store bidrag kan gi samme resultat. Aller mest provoserte blir vi åpenbart av at partiene skattlegger oss for deretter å bevilge pengene til seg selv.

Andre prioriteringer som synes influerte av "middelverdier", er ressursbruk til politiet (nr 6, for de fleste en klart offentlig oppgave), og støtte til idretten (nr 19, for mange åpenbart ikke en offentlig oppgave, tross dens enorme popularitet som målverdi). Når forsvaret kommer på 17. plass, må vi imidlertid anta at det er en målverdi som kommer til uttrykk. Undersøkelsen ble utført lenge før terrorangrepet på USA, på et tidspunkt da Norge ikke syntes å ha ytre fiender.

En annen prioritering som kan antas å uttrykke målverdi, er "utjevning av inntektsforskjeller i Norge". Dette er riktignok "middels" prioritert (nr.13), men fremheves likevel som en av våre grunnverdier.

Ett middel til å utjevne forskjeller, er overføring mellom samfunnsgrupper. I denne sammenhengen ser vi imidlertid at det generelle målet prioriteres høyere enn de spesifikke overføringer, som "støtte til småbarnsfamilier" (15), "til utkantdistriktene" (16), eller "til landbruket" (22).

Et annet middel er å påvirke eller gripe inn i den frie forhandlingsretten i arbeidslivet, som trusler om å sette opp renten for å forhindre et godt lønnsoppgjør, eller statlig fastsettelse av lønningene gjennom tvungen lønnsnemnd. Det fremgår imidlertid ikke om det er dette 47% av respondentene ønsker mer av.

På den annen side fremgår det heller ikke hvorvidt det er av hensyn til "det gode samfunn", eller ut fra egeninteresse, at nær halvparten av befolkningen ønsker økt offentlig innsats for å redusere inntektsforskjellene. Det er selvsagt mulig at respondentene har samfunnets beste i tankene, og ser for seg at det blir mye misunnelse og maktovergrep, kriminalitet og drap, sykdom og forkortelse av levealderen, dersom noen tjener bedre enn andre. Som tidligere antydte, vil imidlertid befolkningen også ut fra egeninteresse kunne dele seg i to i dette spørsmålet: De som forventer å tjene, og de som frykter å tape, på en utjevning. Vinning og tap kan her være både absolutt og relativt. Man kan tilfredsstilles av høyere lønn, men også av at naboen eller en kollega ikke tjener mer enn en selv.

Det gode liv

De ovenfor behandlede spørsmål - om tilfredshet, lykke, fremtidstro, prioriteringer - synes å være de eneste i utredningens kapittel 2 som har direkte med *det gode samfunn* å gjøre. Den øvrige verdiundersøkelsen i Norsk Monitor, som gjerne sammenfattes i de to hoveddimensjonene materialistisk-idealistisk og moderne-tradisjonell, dreier seg hovedsakelig om *det gode liv*. Under de to dimensjonene ligger 50 verdier eller 25 par av verdipoler, og disse verdipar igjen måles ved hjelp av en indeks basert på minst to spørsmål, de fleste i form av påstander respondentene skal si seg enige eller uenige i. I alt er det stilt 65 slike spørsmål.

Bare for 7 av de 25 verdiparene vil vår opplevelse av det gode liv være påvirket av hvor godt vi synes at samfunnet er. Således vil fordelingen mellom altruister og egoister bli påvirket blant annet av hvorvidt vi prioriterer å løse problemene i eget land før vi yter hjelp til andre. Forekomsten av patriotisme kan bli påvirket av hva vi gjør for å hindre at nasjonale særtrekk forsvinner, og vår selvrealisering av hvordan

samfunnet prioriterer kreativitet versus økonomisk trygghet. Verdiparet industrivekst- miljøvern har kun "politiske" indikatorer (prioritering av økonomisk vekst fremfor naturvern, reduksjon av forbruk for å bevare naturressurser), og verdiparet intoleranse-toleranse har i vært fall to slike (sensur av meninger i radio og fjernsyn er riktig, utlendinger i Norge må leve som nordmenn). Verdiparet likhet-ulikhet måles også "politisk" (øke versus fordele velstanden mer jevnt, anledning til kjøp av helse- og utdanningstilbud), og det samme gjør naturligvis offentlig-privat (overføring av oppgaver fra det offentlige til private, høyt skattenivå av hensyn til offentlig virksomhet, myndighetene må føre kontroll med bedrifter, for mye statlig innblanding og regulering). For disse 7 verdipoler vil imidlertid situasjonen være at uansett hva som gjøres for å realisere det gode samfunn, vil 7 samfunnsgrupper få styrket og 7 svekket sin opplevelse av å leve det gode liv.

Vi merker oss videre at ingen av de 50 verdiene og 65 spørsmålene handler direkte om *frihet* som verdi. Enkelte verdipar tangerer imidlertid problemstillingen, som frigjorthet-puritanisme, (ikke)selvrealisering, individualitet-konformitet og intoleranse-toleranse. Det kan også diskuteres om ikke en av de to indikatorene på likhet/ulikhet, anledningen til kjøp av helse- og utdanningstilbud, snarere måler holdninger til valgfrihet som verdi.

Når Hellevik skal oppsummere hva som synes å være norske "fellesverdier", dukker imidlertid flere av postulatene fra det teoretiske kapittel 1 opp igjen. Hellevik skriver:

"I tillegg til likestilling mellom kjønnene og respekt for lover og regler, er verdioppfatninger som har stor oppslutning i Norge ikke-religiøsitet, stolthet over det norske, sans for landlivets gleder, vekt på sparsommelighet og varige goder fremfor øyeblikksforbruk, liten interesse for iøynefallende forbruk eller jag etter materielle goder, begeistring for moderne teknologi, prioritering av trygghet fremfor spenning, fornuft fremfor følelser og ønske om likhet mellom samfunnsmedlemmene".

Dette er ikke så veldig forskjellig fra det teoretiske og normative postulatet om at det gode liv leves i gode samfunn der vi har det likt, tenker likt og innordner oss under fellesskapet.

Fellesskap, samfunn, solidaritet

Samtidig har vi sett en klar tendens til at vi foretrekker å være i fred, og deltakelse i det sivile samfunn skal vi ha oss frabedt. Kanskje kan den tilsynelatende motsetningen her forklares ved å skille mellom to former for samfunn eller fellesskap, slik Ferdinand Tönnies i 1887 skilte mellom *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*. I så fall indikerer svarene en vilje til å underordne oss de tette, varige og emosjonelle relasjonene i vårt nære *Gemeinschaft*, der det er farlig å stikke seg ut i enhver forstand - og en viss motvilje mot å bli trukket inn i de rasjonelle og nytteorienterte relasjonene som preger vårt *Gesellschaft*, dvs. det arbeidsliv, marked og styringssystem som vi også tilhører.

Hvis denne observasjon er riktig, er den interessant ut fra et moderniseringsperspektiv. Ferdinand Tönnies, som skrev ved overgangen fra det rurale til det urbane samfunn, så for seg en utvikling fra *Gemeinschaft* til *Gesellschaft*, der bondeslektenes tette og

sterke relasjoner ble avløst av de tilfeldige og flyktige relasjonene i arbeidslivet og markedet. Det idealtypiske Gesellschaft for Tönnies var den anonyme storbyen.

En annen sosiolog som skrev ved overgangen fra agrarsamfunn til industrisamfunn, var Emile Durkheim (1893). Han var opptatt av hva denne utviklingen ville bety for solidariteten i samfunnet. I det lavt differensierte, enkle og rurale agrarsamfunnet var det *likhet* som frembrakte solidaritet. Menneskene levde under like vilkår, gjorde de samme erfaringene og utviklet et felles normsystem. Deres egen nytte ble dermed identisk med fellesnytt. Durkheim kalte dette for '*mekanisk solidaritet*'. Men likhet er ikke nødvendig for at solidaritet skal oppstå. Mot den oppfatning at solidariteten ville smuldre opp med urbaniseringen, industrialiseringen og fremveksten av ulikheter i menneskenes livsvilkår, hevdet Durkheim at det i stedet kunne oppstå en ny form for solidaritet, med *ulikhet* som forutsetning. Nettopp fordi menneskene blir forskjellige, blir de også avhengige av hverandres spesialiteter, og dette kan skape grunnlag for samhold på tvers av de motsetninger som forskjellene også medfører, sa Durkheim i sin teori om arbeidsdelingen. Han kalte dette for '*organisk solidaritet*'.

Vi kan derfor si at for Durkheim var likhet en tilstrekkelig, men ikke nødvendig forutsetning for solidaritet. Det kan oppstå solidaritet også i samfunn med høy grad av ulikhet. Hva med solidaritet og *frihet*? Solidaritet defineres gjerne som vilje til å gi avkall på noe en selv kan ha umiddelbar interesse av, til fordel for fellesskapets beste. Forenlig med solidaritetsbegrepet er en forventning om at det som umiddelbart gagnar fellesskapet, indirekte og på lengre sikt også vil ivareta ens egne interesser. Solidaritet blir dermed det samme som et kalkulert eller fornuftsbestemt samhold - i og for seg det som kjennetegner et Gesellschaft i Tönnies' terminologi. Definisjonen knytter begrepet til motivet for handlinger, ikke til handlingenes konsekvenser. Et fornuftsbestemt samhold forutsetter frivillighet, og for at noe skal være frivillig, må det foreligge valgfrihet. Derav følger at solidaritet må være forenlig med, og forutsette, eksistensen av frihet. Rousseaus frihetsbegrep (1762) - underkastelse under allmennviljen - synes å være et solidaritetsbegrep. Solidaritet er frivillig avståelse fra fordeler for egen del. Ufrivillige handlinger er ikke uttrykk for solidaritet, selv om deres konsekvenser er til fordel for fellesskapet. I et samfunn med stor grad av likhet, settes solidariteten ikke på prøve. Den oppstår 'mekanisk'. I et samfunn med stor ulikhet, vil det derimot være frivillige valg som avgjør hvor sterk solidariteten skal bli.

Likhet er et definatorisk kjennetegn ved det uddifferensierte samfunn. Differensiering er innføring av ulikhet. I det differensierte samfunn må likheten skapes, og den må skapes kollektivt, for mens frihet er en individuell og absolutt egenskap, som best utfoldes under andres fravær, er likheten kollektiv og relativ, og krever andres tilstedeværelse. Likheten kan økes gjennom horisontale relasjoner, ved å gi avkall på positiv frihet til fordel for beskyttelse mot negative sanksjoner. Hvis likheten ikke øker på denne måten, vil dens tilhengere kreve vertikale inngrep. I maktposisjon vil de innføre likhet med tvang, ta fra de rike og gi til de fattige både i bokstavelig og overført betydning. Dermed vil det imidlertid også skje en omfordeling av ressurser for positiv frihet, slik at de som hadde mye, får mindre, og de som hadde lite, får mer.

I løpet av de vel 100 år siden Tönnies og Durkheim skrev om disse forhold, har Norge gjennomgått en utvikling fra ruralt til urbant samfunn, fra agrarsamfunn via industrisamfunn til det postindustrielle samfunn. Vi har utviklet et Gesellschaft basert på høy differensiering og spesialisering, og således skapt forutsetningene for organisk solidaritet basert på frivillige valg. Våre forestillinger om det gode liv og det gode

samfunn synes likevel fortsatt å være preget av det enkle, tette og nøysomme bondesamfunnets *Gemeinschaft*, der likhet i livsvilkårene skal sikre at det oppstår mekanisk solidaritet mellom menneskene. Kanskje nettopp fordi de etterfølgende samfunnsformer har vist seg å være så flyktige, med rask og fundamental transformasjon flere ganger i løpet av ett århundre, fremstår bondesamfunnet, utviklet og vedlikeholdt gjennom tusenvis av år, fortsatt som det faste og trygge holdepunkt, med et tilbud om verdier som synes evigvarende.

Vi bringer i så fall med oss et verdimeessig etterslep fra agrarsamfunnet inn i det postindustrielle samfunn. Overgangen formidles av industrisamfunnet, som transformerte bondestanden til en annen klasse med likhet i levekår - arbeiderklassen. Arbeiderbevegelsen bygde sin samfunnsmyndighet på arbeiderklassens mekaniske solidaritet. Den *mister* sin myndighet fordi den i det høyt spesialiserte og individualiserte postindustrielle samfunn fortsatt bare har mekanisk solidaritet å tilby. Det som i industrisamfunnet var en progressiv kraft, vil i det postindustrielle samfunnet i stadig stigende grad fremstå som nostalgi.

Om undersøkelse av det gode liv

Politikkens ansvarsområde

Utredningen "På vei mot det gode samfunn" omtaler staten, markedet og det sivile samfunn som våre redskaper for å realisere det gode samfunn. Uansett valg av redskap, vil imidlertid det gode samfunn være politikken ansvarsområde, for valget i seg selv er en politisk handling. Det vil være partier og politikere som mener at markedet og det sivile samfunn er de beste redskapene, og partier som foretrekker det virkemiddel de har direkte kontroll over, dvs. staten. Det vil være saker der våre folkevalgte politikere ikke evner å velge redskap, fordi andre og sterkere krefter foretar valget for dem, eller fordi de folkevalgte er uenige om hva de vil. Også i slike situasjoner vil naturligvis valget av redskap være politisk i sine konsekvenser.

Utredningen er videre styrt av en forestilling om materiell likhet og spirituell enighet - også en form for likhet - som det overordnede mål for tilværelsen og samfunnsutviklingen. Dette forklarer trolig også hvorfor det ikke blir skilt mellom det gode samfunn og det gode liv som "avhengig variabel", for likhet er et kollektivt og relativt begrep, ikke et individuelt og absolutt. Med likhet som norm, blir det gode samfunn og det gode liv gjensidig konstituerende størrelser: Intet godt samfunn uten det gode liv, intet godt liv uten det gode samfunn. Det er likhet som er godhet, og likhet mellom individer forutsetter at de deltar i et fellesskap.

Utredningen setter derved opp et mål også for politikken, der materiell likhet og spirituell enighet er gjensidig konstituerende størrelser. Hvis vi har det likt, vil vi også tenke likt, sier den materialistiske historieoppfatningen - og for at vi skal få det likt, må politikerne komme fram til spirituell enighet. Under utredningen ligger det således en harmonimodell, der det forutsettes at motsetninger er skinnuenigheter som vil oppløse seg om vi lærer hverandre bedre å kjenne, for da vil vi innse fordelene av å samarbeide for å oppnå det felles beste. At demokratiet er en metode for å frembringe vedtak med lik gyldighet for alle hvis partene er uenige og motsetningene uforenlige -

dvs. at mindretallet i så fall plikter å bøye seg for flertallet - er i prinsippet utredningen fremmed. Dvs. den er selvfølgelig kjent med at det foregår slik, men det fordi vi fortsatt er "på vei" mot det gode samfunn. Når vi kommer til målet, vil vi alle være enige. Eller kanskje omvendt - det er når vi alle er enige at vi er kommet til målet, om vi trekker utredningen til sin ytterste konsekvens.

Mot denne oppfatningen står en konfliktmodell, der strid og interessekamp forutsettes å være kjernen i det politiske liv. Det vil være interessekonflikter om knappe goder, og verdikonflikter der forestillingene om mål og midler for samfunnsutviklingen står i uforenlig motsetning til hverandre. Det vil være nullsumkonflikter der den ene parten vinner det den andre taper.

Den praktiske demokratiske politikk vil naturligvis omfatte både konflikt og harmoni, både flertallsvedtak og kompromisser. For å vri litt på Rune Slagstads formulering ovenfor av "rettens ironi": *Demokratiet* skal gi lik beskyttelse for forskjellighet. Ved *demokratiets* enhetlige normsystem lærer vi å leve med uenighet, forskjellighet og disharmoni på en sivilisert, aksepterende måte.

Tradisjonelle verdier - og behovet for nye

Det empiriske datamaterialet fra Norsk Monitor viser at det slett ikke er noen nødvendig sammenheng mellom det gode samfunn og det gode liv. Livet kan være godt også om samfunnet er dårlig - og omvendt. I et moderniseringsperspektiv indikerer Norsk Monitor at det har oppstått en disharmoni mellom den materielle og den spirituelle utviklingen. "Materielt" har samfunnet utviklet seg fra agrarsamfunn via industrisamfunn til det postindustrielle samfunn. "Spirituet" hyller vi fortsatt verdiene fra agrarsamfunnet som idealer for det gode liv.

Det bør tilføyes at denne disharmonien på ingen måte synes å være unik for Norge. I *American Sociological Review's* temanummer for årtusenskiftet - "Looking forward, Looking back, Continuity and Change at the Turn of the Millennium" - har lederen av eksekutivkomiteen for World Values Surveys, Ronald Inglehart, sammen med Wayne E. Baker en artikkel med den megetsigende tittel: "Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values" (Inglehart and Baker 2000). Med data fra 65 land og 75 prosent av verdens befolkning, finner forfatterne "evidence of both massive cultural change and the persistence of distinctive cultural traditions". Økonomisk utvikling synes å medføre omfattende endringer i våre verdioppfatninger, deriblant et grunnleggende skifte fra absolutte verdier til økt toleranse for forskjellighet. Veien til det moderne er imidlertid ikke den samme, og det er heller ikke modernitetens vesen, for vi drar også med oss en kulturell arv - "the persistence of traditional values". I kulturell forstand er vår modernitet således et resultat av tidligere tiders veivalg, den er "path dependent". I det globale perspektiv er det de store livsanskuelser som slår igjennom - katolisismen, protestantismen, konfutsianismen, kommunismen og islamismen setter ulike preg på de samfunn vi oppfatter som moderne. I vårt nasjonale perspektiv drar vi på arven fra et klasseløst samfunn av småbønder, og dets mekaniske solidaritet.

Kanskje har agrarsamfunnets idealer evig verdi. Kanskje vil de i samsvar med den materialistiske historieoppfatning forsvinne "av seg selv" når de nye materielle vilkår for vår tenkemåte - den postindustrielle produksjonsformen - har endelig satt seg. Men kanskje bør vi trekke inn nok et begrep fra marxistisk samfunnsanalyse, den

dialektiske materialismen, og spørre om på hvilken måte om hvordan ett nytt samfunn basert på endring av produksjonsforholdene vil ta opp i seg og syntetisere verdier utviklet under tidligere samfunnsformer - teser og antiteser.

For arbeiderbevegelsen, som ikke lenger vil være politisk overbygning over en arbeiderklasse hvis enighet skyldes likhet i arbeidsoppgaver og levekår, vil den politiske utfordringen være å utvikle et verdsett der *ulikhet* er en forutsetning.

For de borgerlige partier, hvis frihetsideal korresponderer med den ulikhet de nye produksjonsformer fører med seg, kan den politiske utfordringen bli å ta vare på den *solidaritet* som var en selvfølge så lenge levekårene var like og solidariteten mekanisk.

Metodevalgets betydning

Når det gjelder Norsk Monitor, er det videre grunn til å spørre om hvor mye behovet for å fremstå som "politisk korrekt" - også det et likhetsideal - preger svarene på spørsmål om våre verdier. For eksempel er den massive oppslutningen om likestilling mellom kjønnene kanskje ikke bare et uttrykk for en like massiv holdningsendring i løpet av de siste 20-30 år. Og vi må spørre om betydningen av *metodevalg* for de svar som fremkommer. Som Ottar Hellevik påpeker i utredningen, benytter Norsk Monitor én av fire mulige metoder for å avdekke folks verdier:

Målemetode:	Hvem definerer verdiene:	
	Den som undersøkes	Den som undersøker
Direkte	1	2
Indirekte	3	4 <i>Norsk Monitor</i>

I Norsk Monitor er det forskeren som velger ut og definerer de verdier som skal måles, og i stedet for å spørre direkte, avledes folks verdivalg av indikatorer som forskeren også velger ut og definerer. Et eksempel på konsekvenser av dette, er fraværet av en rekke verdier som har vært sentrale i tenkningen om "det gode samfunn" i hvert fall siden opplysningstiden, som frihet, brorskap og rettferdighet.

Et annet eksempel er den av de "klassiske" verdier som er tatt med - 'likhet'. Som vi var inne på under drøftingen av kapittel 1, kan denne forstås i hvert fall på fire forskjellige måter - som likeverd, ressurslikhet, sjanselikhet og resultatlikhet. I Norsk Monitor stilles det imidlertid bare to spørsmål om likhet, og det ene av disse er kanskje snarere en indikator på valgfrihet.

Et tredje eksempel er verdien 'selvrealisering'. I Norsk Monitor måles den ved hjelp av fire indikatorer, som alle dreier seg om det "indre liv". I utredningens kapittel 1 drøftes derimot betydningen av å *mestre livsprosjekter*. Kanskje er dette en underliggende årsak til den materialismetrend som ifølge Ronald Ingleharts teorier er "naturstridig", siden befolkningen allerede har dekket sine materielle behov. En av indikatorene på materialisme er ønsket om å "anskaffe noe", men anskaffelse kan også være et uttrykk for at man lykkes med å nå sine mål - mestrer sine livsprosjekter, altså en form for selvrealisering.

Et fjerde eksempel er verdiparet 'risiko-trygghet'. Verdivalget her måles ved hjelp av tre personlige egenskaper (glede ved å gjøre det som er farlig eller forbudt, ønske om et rolig liv, behov for trygghet) - eller omvendt: Det måles ikke ved hjelp av holdninger til samfunnsmessige forhold, som behovet for trygghet - eller viljen til risiko - på arbeidsplassen, i (aksje)markedet, ved deltakelse i spill, i trafikken osv. På bakgrunn av disse eksempler er det ikke utenkelig at vår forståelse av folkets verdivalg kan bli påvirket av forskernes metodevalg.

Våre forestillinger om fremskritt

Den finske filosofen Georg Henrik von Wright har i essayet "*Myten om fremskritt*" (1988), som ikke er behandlet i "På vei mot gode samfunn", gitt fra seg noen tanker som kan være nyttige for studiet av det gode samfunn og liv. Han presenterer den franske revolusjons parole om frihet, likhet og brorskap som "de tre nøkkelord for den store omveltningen som markerer begynnelsen til den moderne æra", og drøfter dem i tilknytning til ideen om *fremskritt*, som foreligger i to utgaver:

- Som fullkommengjøring av mennesket og samfunnet
- Som akkumulasjon av kunnskap, og tekniske landevinninger

Etter von Wrights oppfatning har begge disse ideer ført til en *tingliggjøring* av begrepet fremskritt, hvis egentlige og eneste målestokk er "menneskers velbefinnende i de omstendigheter de lever under".

Ideen om fremskritt som økt kunnskap og bedre teknikk, er tingliggjort ved å identifisere den med *økonomisk vekst*. Ideen om fremskritt som fullkommengjøring av mennesket og samfunnet, er tingliggjort ved å identifisere den med *formalisering av demokratiet*, der de "ytte formene for rasjonell administrasjon, byråkrati og lovmakeri i folkets navn" har fortrenget demokratiet som et samfunn der "hvert eneste samfunnsmedlem også deltar i dets skapelse og opprettholdelse".

Tingliggjøring innebærer en verdinøytralisering av teknosystem og demokrati, sier von Wright. Dermed oppstår det et potensielt motsetningsforhold mellom to mål på fremskritt:

- Det verdibaserte målet hos menneskene selv
- De tingliggjorte målene i våre samfunns- og teknosystemer

Det er grunn til å spørre om økonomisk vekst og utvidelse av det formelle demokrati fører til for høyelse av vår livskvalitet. Som det er påvist i Norsk Monitor, blir vi ikke lykkeligere av økonomisk vekst, og deltakelse i det formelle demokrati er blant de gjøremål vi best klarer oss foruten.

Det er også et spørsmål om de tingliggjorte målene for fremskritt lar seg forene. En nærliggende operasjonalisering er om demokrati på arbeidsplassen tjener til å fremme eller hemme produktiviteten. Demokrati kan øke motivasjon og arbeidslyst, men det er en tidkrevende beslutningsform, og tid er penger.

Hvis det formelle demokrati er uforenlig med økonomisk vekst, blir det videre et spørsmål om hvilket av målene som har høyest rang, og dermed om hvilket system som får overtaket. For tiden synes dette å være teknosystemet. Det politiske systemets

beslutninger er ofte ikke annet enn konstatering av hva teknosystemet har frembrakt av fullbyrdede fakta, sier von Wright.

Disse betraktninger leder von Wright til "de tre nøkkelordene" fra den franske revolusjon. De gir en mulig forklaring på tingliggjøringen av "den rettfærdige og humane orden som opplysningsfilosofene så vokse frem". Når samfunnet fortsatt er ufullkomment, kan det skyldes en

"iboende motsetning mellom to av demokratiets hovedaspekter, likheten og friheten. Et samfunn med maksimal grad av likhet kan kanskje ikke eksistere uten at individets frihet beskæres kraftig, og et samfunn med maksimal frihet ikke uten å skape ulikhet mellom borgerne".

Det fremste eksempel på likhetens seier over friheten, er de tidligere "folkedemokratier" i Øst-Europa. Utviklingen i vest, derimot, har vist "den andre av disse to hindringene for bedring av menneskenes kår", frihetens seier over likheten. Motsetningen mellom de krefter med hvis hjelp vi har forsøkt å virkeliggjøre disse to idealene,

"har gradvis underminert og uthullet den fremskrittstro som forbindes med virkeliggjøringen av dem. Vi trenger ikke å forkaste idealene, men vi har lært oss å betrakte tanken om at de skulle være fullstendige og gjensidig forenlige, med skepsis".

Hvis

- likhet fører til ufrihet
- frihet fører til ulikhet

er verken likhet eller frihet i stand til å oppfylle våre forventninger. Av de tre nøkkelordene er det bare *brorskapet* som har "ubrukt håp å by på", sier von Wright. Brorskap, eller solidaritet, er i bunn og grunn "ingenting annet enn oppfyllelsen av det kristne budskapet om å elske vår neste som oss selv".

Slik von Wright tenker, er det bare menneskene selv som kan avgjøre om de lever det gode liv i det gode samfunn, og følgelig om den utvikling tilværelsen deres har gjennomgått, skal betraktes som fremskritt eller tilbakegang. Ingen filosofer, økonomer, samfunnsvitere, politikere eller myndighetsorganer kan avgjøre dette for dem. Når Anders Barstad innleder kapittel 1 med at han vil vise hvilke grunnleggende verdier som "kommer til uttrykk i offisielle dokumenter, i lovgivningen, i den offentlige debatten og blant folk flest", er det således ifølge von Wright kun verdiene til "folk flest" som virkelig betyr noe. Verdier som kommer til uttrykk på andre måter, vil enten være speilbilder av hva "folk flest" mener, eller oppfatninger av hva "folk flest" burde mene - og kanskje *vil* mene, hvis de lar seg overbevise. Avgjørende for fordelingen her blir i hvilken utstrekning verdiformuleringen i samfunnet går foran eller følger etter folkemeningen. Både det å gå foran og det å følge etter, er legitimt og nødvendig for fremskrittet i et demokrati.

Menneskers velbefinnende, gitt omstendighetene

Den teoretiske og empiriske diskusjonen ovenfor tilsier at nye undersøkelser av det gode liv med fordel kan ta utgangspunkt i Georg Henrik von Wrights påstand at den eneste gyldige målestokk for fremskritt, er "*menneskers velbefinnende i de omstendigheter de lever under*".

Formuleringen angir problemstilling og perspektiv for slike undersøkelser. Under dette ligger den politiske oppfatning at samfunnet er til for menneskenes skyld, og ikke omvendt. Når samfunnet krever ofre av sine medlemmer, av og til kamuflerte med begrepet 'solidaritet', vil det følgelig være slikt som graden av samsvar mellom fellesinteresse og egeninteresse, og underordning under flertallsinteressen hvis det ikke er samsvar, som avgjør slike krav legitimitet. Problemforståelsen har således et demokratisk fundament, hvilket selvsagt er et verdistandpunkt i Gunnar Myrdals mening.

Videre synes det rimelig å tolke begrepet 'menneskers velbefinnende' som status for realiseringen av et mål om å leve "det gode liv".

Begrepet 'omstendighetene menneskene lever under' kan forstås som en henvisning til i de to forestillingene om fremskrittets vesen:

- Som fullkommengjøring av samfunnet
- Som økt kunnskap og tekniske gjennombrudd

Til sammen gir disse begrepene et perspektiv på fremskrittets intensjonalitet og kausalitet.

- *Målet, virkningen, den avhengige variabelen*, er en tilstand av menneskenes velbefinnende, det gode liv
- *Midlene, årsakene, de uavhengige variablene*, er fremskritt forstått som utviklingen av
  1. det gode samfunn og
  2. ny kunnskap og teknologi

for å tilfredsstillere våre behov.

Den fremtidspessimisme som kommer til uttrykk hos von Wright - og som deles av den norske befolkning ifølge Norsk Monitor - skyldes de to virkemidlenes forfall til kun å dreie seg om henholdsvis 1) det formale demokrati og 2) økonomisk vekst. Det er i den forbindelse verd å notere at det ikke er økonomisk frykt som er årsak til fremtidspessimismen i Norsk Monitor. Det er også verd å merke at interessen for å delta i det formale demokrati, er synkende.

De begreper og relasjoner som må operasjonaliseres, er følgelig den avhengige variabelen, 'det gode liv', og de uavhengige variablene 'det gode samfunn' og 'ny kunnskap og teknologi'.

Videre indikerer Norsk Monitor at det ved operasjonalisering av 'det gode samfunn' med fordel kan innføres et skille lik det Ferdinand Tönnies gjør mellom *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*. Nettopp grensedragningen mellom de to kan vise seg avgjørende for vår oppfatning av samfunnet som godt. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon

(EMK), så vel som vår hjemlige Ytringsfrihetskommisjon, skiller for eksempel klart mellom det offentlige rom (Gesellschaft) og privatlivets fred (Gemeinschaft), jf. artikkel 8 i EMK: "Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse".

Inngrep fra vårt Gesellschaft i våre Gemeinschaft kan være velment, og med større positive enn negative konsekvenser. Fravær av respekt for grensen har likevel gitt opphav til begreper som 'formynderstaten', 'den totalitære staten' og 'angiverstaten'. Mens formynderstaten kan sies å være motivert av et ønske om å ivareta folkets velbefinnende - staten vet best hva som er godt for folk - er det ved de to sistnevnte statsformer snarere herskernes velbefinnende som søkes forbedret ved det offentliges inntreden i det private rom.

Formålet med nye undersøkelser må være å finne ut hva befolkningen mener er positivt og negativt for det gode liv, ved utviklingen av samfunnet på den ene siden og utviklingen av ny kunnskap og teknologi på den andre siden.

Til hver av disse idéene om fremskritt hører det forestillinger om

- hvordan forholdene er og bør være (er-bør)
- om ønskverdigheten av ulike midler for å realisere målene (mål-middel)

Graden av samsvar mellom "er" og "bør" vil angi vår *tilfredshet* med utviklingen av de uavhengige variablene. Langs den intensjonale dimensjonen vil det være interessant å vite om det er offentlig innsats, markedet, eller de frivillige organisasjonene som er det foretrukne virkemiddel. Dette vil si noe om hvordan målene ønskes realiserte, og om hva de ulike virkemidlene anses for egnet til å realisere.

For eksempel reduseres vår mulighet til å uttrykke personlig solidaritet, når staten uttrykker den for oss ved hjelp av de midler vi ellers kunne avsett til dette.

Nye undersøkelser bør kunne trekke betydelige veksler på teorier, modeller og metoder som er utviklet for kunde- eller brukertilfredshetsundersøkelser ("customer satisfaction research"), der objektene er forbrukerne eller borgerne, avhengig av om det er tilfredsheten med kommersielle produkter eller offentlig tjenesteyting som undersøkes. Sentrale begreper i denne forskningen er 'forventninger' og 'krav', 'tilfredshet' og 'kvalitet', 'prioriteringer' og 'prestasjoner' (Jf. f.eks. Chakrapani 1998, Hayes 1998, Hill 1996, Hill and Alexander 2000, Myers 1999, Sörqvist 2000).

Anvendt på samfunnsnivå og i forhold til forestillingene om fremskritt, vil tankeskjemaet fra kunde- eller brukertilfredshetsundersøkelser fungere omtrent som følger:

- Vi har forventninger og krav knyttet både til den sosiale og den teknologiske forestillingen om fremskritt, og vi kan være i stand til å prioritere mellom dem
- Vi kan også vurdere prestasjonene til dem som tilbyr fremskritt langs disse dimensjonene, og kan uttrykke tilfredshet eller misnøye med kvaliteten på dem

Vi bør imidlertid også søke å avdekke om det er konflikt eller harmoni mellom nivåer, mellom mål - og mellom mål og midler. Det kan for eksempel være konflikt mellom våre individuelle og samfunnsmessige ønskemål. Vi kan ønske å være rike i et egalitært samfunn, eller ønske både individuell valgfrihet og kollektiv likhet. Vi kan også ha uforenlige mål på samme nivå, for eksempel ønske oss både gevinsten ved å ta risiko og trygghet mot å lide tap, samtidig. Vi kan ha utjevning av inntektsforskjellene som overordnet ønskemål, og samtidig ønske at dette skal realiseres ved hjelp av frie forhandlinger mellom individuelle arbeidstakere og arbeidsgivere.

Når det gjelder *utviklingen av det gode samfunn*, vil det være naturlig å følge von Wrights eksempel, og gripe fatt i de idealer som har dominert våre forestillinger om dette siden opplysningstiden. Sentrale begreper må være

- frihet, likhet og brorskap
- rettighet og rettferdighet

Målet må være å finne ut hvordan befolkningen stiller seg til ulike fortolkninger av disse begrepene.

Eksempler på fortolkninger av begrepet '*frihet*' vil være

- frihet til og fra,
- forholdet mellom kollektiv frigjøring og individuell valgfrihet
- kanskje også frivillighet.

Det vil her være spørsmål om hva vi ønsker frihet til og frihet fra, og om på hvilke områder er ønsket om individuell valgfrihet sterkest. Det kan også være spørsmål om hva vi ønsker at skal være frivillig, og hva vi aksepterer at skal underordnes det felles beste.

Eksempler på fortolkninger av vårt sentrale begrep '*likhet*' vil som tidligere nevnt være

- likeverd
- ressurslikhet
- sjanselikhet
- resultatlikhet

Det vil her være spørsmål om hvordan vi rangerer de forskjellige formene for likhet, og om hvilke former for likhet det er enighet om - likhet i tanker - og om hva er kontroversielt (ulikhet i tanker). Det er også spørsmål om hvilke sammenhenger vi ser mellom de ulike formene for likhet. Oppfatter vi for eksempel resultatlikhet som en forutsetning for likeverd, eller er det tilstrekkelig at sjansene er like for alle? Ser vi ressurslikhet som en forutsetning for sjanselikhet, eller bør vi ha lik sjanse til å skaffe oss ulike ressurser?

Det må videre være aktuelt å undersøke begrepene ikke bare hver for seg, men også *i forhold til hverandre*, som forholdet mellom frihet og likhet, mellom likhet og solidaritet, mellom frihet og solidaritet, mellom (u)frihet og rettigheter, mellom (u)likhet og (u)rettferdighet.

Oppfatter vi frihet og likhet som sammenfallende verdier, eller er de motstridende, slik Georg Henrik von Wright hevder at de er?

Oppfatter vi likhet som en forutsetning for solidaritet - eller forutsetter solidaritet tvert om frihet til å velge?

Er det rettferdig med resultatlikhet uansett prestasjoner, ansvar og risiko?

I hvilke sammenhenger er likhet det mest rettferdige - og i hvilke anser vi ulikhet for å være mest rettferdig?

Hvor går grensene mellom egen frihet og andres rettigheter, mellom egne rettigheter og andres ufrihet?

Ny kunnskap og teknikk

Dette arbeidet har vært konsentrert om den "det gode samfunn" som uavhengig variabel. Avslutningsvis må det imidlertid nevnes at den andre uavhengige variabelen eller forestillingen om fremskritt, *ny kunnskap og teknikk*, naturligvis også må operasjonaliseres og eksemplifiseres.

Norsk Monitor synes å inneholde enkelte potensielle indikatorer, eksempelvis verdiparene (Anti)Materialisme, (Anti)Status, (Anti)Teknologi, Forbruk-Sparing, Industrivekst-Miljøvern, og Nyhet-Tradisjon. Derimot synes Norsk Monitor å mangle spørsmål for eksempel om hvilke typer innovasjoner folk er mest positive og negative til (som nye våpen til å drepe med, eller nytt medisinsk utstyr til å redde liv med). Enkelte av de antatte verdi-motpoler kan også være diskutabile. For eksempel kan det være sammenfall mellom miljøvern og industrivekst, mens dette i Norsk Monitor forutsettes å være uforenlige motsetninger, eller i det minste å indikere motsatte holdninger.

Dertil blir det naturligvis nødvendig å se de to forestillingene om fremskritt, *i forhold til hverandre*. Som von Wright var inne på, er det grunn til å spørre om økonomisk vekst og økt demokrati på arbeidsplassen er forenlige målsettinger. Tilsvarende må vi spørre om hvordan folk vurderer for eksempel kravet om sosial og økonomisk likhet opp mot et ønske om teknologisk kreativitet og innovasjon.

Hvis de to hensyn ikke lar seg realisere samtidig, hvilket tillegges da størst vekt?

Hvem prioriterer hvordan - og hvordan bør samfunnet ta hensyn til ulike prioriteringer?

Henvisninger

Allardt, Erik (1975): *Att ha, att vara, att älska. Om välfärd i Norden*. Lund: Argos.

Barstad, Anders (2001) 'Det gode samfunn - hva er det?' Kapittel 1 i "På vei mot det gode samfunn", utredning for St. meld. nr. 30 (2000-2001) *Langtidsprogrammet 2002-2005*.

Brunborg, Helge (2001) 'Norge i det globale verdilandskapet'. Kapittel 8 i "På vei mot det gode samfunn", utredning for St. meld. nr. 30 (2000-2001) *Langtidsprogrammet 2002-2005*.

Bibelen.

Burke, Edmund (1729-97) (1790): *Reflections on the Revolution in France*. Jf. Selected Works (1999), Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.

Chakrapani, Chuck (1998): *How to Measure Service Quality & Customer Satisfaction*. Chicago, Ill: American Marketing Association.

Dagbladet 21.12.01.

Durkheim, Emile (1858-1917) (1893): *De la division du travail social*. Jf. The Division of Labor in Society (1984). New York: Free Press.

Esping-Andersen Gösta (1992): 'The Three Political Economies of the Welfare State', i Jon Eivind Kolberg (red): *The study of Welfare State Regimes*, London: M. E. Sharpe, Inc.

Etzioni, Amitai (1996): *The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society*. New York: Basic Books.

Etzioni, Amitai (red) (1998): *The Essential Communitarian Reader*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.

FN: *Verdenserklæring om menneskerettighetene*.

Haraldsen, Gustav (1999): *Spørreskjemametodikk etter kokebokmetoden*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Hayes, Bob E. (1998): *Measuring Customer Satisfaction*. Milwaukee, Wisconsin: ASQ Quality Press.

Hellevik Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hellevik Ottar (2001): 'Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn'. Kapittel 2 i "På vei mot det gode samfunn", utredning for St. meld. nr. 30 (2000-2001) *Langtidsprogrammet 2002-2005*.

- Hill, Nigel (1996): *Handbook of Customer Satisfaction Measurement*. Aldershot: Gower.
- Hill, Nigel and Jim Alexander (2000): *Handbook of Customer Satisfaction and Loyalty Measurement*. Aldershot: Gower.
- Hume, David (1711-1776) (repr. 1911): *A Treatise of Human Nature*. London og New York: Everyman's Library. Jf. En avhandling om den menneskelige nature (1993). Oslo: Pax.
- EMK: *Den europeiske menneskerettighetskonvensjon*.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. London: Polity Press.
- Grindheim, Jan Erik (1997): 'Kommunitarianisme' . *Statsvitenskapelig leksikon* Oslo: Universitetsforlaget.
- Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution - Changing Values and Political Systems among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald and Wayne E. Baker (2000): 'Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values'. *American Sociological Review*. Vol 65 No. 1.
- Knudsen, Knud (2001): 'Hvor stor bør ulikheten være? Norske meninger om legitim lønn 1992-1999'. *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 4.
- Karl Marx (1818-83) (n. 1970): *Verker i utvalg*. Oslo: Pax.
- Myers, James H. (1999): *Measuring Customer Satisfaction: Hot Buttons and other Measurement Issues*. Chicago, Ill: American Marketing Association.
- Myrdal, Gunnar (1968): *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Platon (427-347) *Politeia* (Staten) og *Nomi* (Lovene).
- Rasborg, Klaus (1998): 'Velfærdsstaten og det revitaliserede civilsamfund', i Annie Greve (red): *Sociologien om velfærd - gensyn med Emile Durkheim*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (1712-78) (1762): *Du contrat social ou principes du droit publique*. Jf. Om samfunnspakten eller statens grunnsetninger (2001). Oslo: Bokklubbens kulturbibliotek.

Sen, Amartya (1992): *Inequality Reexamined*. Russel Sage Foundation, New York: Clarendon Press.

Slagstad, Rune (2001) *Rettenns ironi*. Oslo: Pax.

Sörqvist, Lars (2000): Kundtillfredsställelse och kundmätningar. Lund: Studentlitteratur.

Tönnies, Ferdinand (1855-1936) (1887): *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Jf. *Community and Civil Society* (2001). Cambridge: Cambridge University Press.

Wright Georg Henrik von (1994): *Myten om fremskrittet*. Oslo: Cappelen.

Ytringsfrihetskommisjonen (1999): *"Ytringsfrihed bør finde Sted"*. NOU 1999:27.

De sist utgitte publikasjonene i serien Notater

- 2001/67 S. Strømsnes og T. Hagen: Datafangst lønnsstatistikk - en systematisk gjennomgang av prosesser fra utsending av skjema til data er ferdig for tabellproduksjon. 20s.
- 2001/68 B. Mathisen: Flyktninger og arbeidsmarkedet 4. kvartal 2000. 33s.
- 2001/69 M. Stålnacke, T. Nøtnæs og G. Haraldsen: Fokusgrupper om husholdningsbegrepet. 35s.
- 2001/70 O. Villund: Automatisk koding av yrke i Arbeidstakerregisteret. 14s.
- 2001/71 L.R. Sletmoen: Merverdiavgiftsdata i Bedrifts- og foretaksregisteret (BoF). 16s.
- 2001/72 Ø. Kleven: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2000. Dokumentasjonsrapport. 53s.
- 2001/73 L. Vågane: Omnibusundersøkelsen 2000. Dokumentasjonsrapport. 115s.
- 2001/74 A.S. Abrahamsen, G. Olsen: Bedriftspopulasjonen 1998. Registrering av nye og opphørte bedrifter. 58s.
- 2001/75 A. Wethal: Omlegging av produksjonsrutinene for statistikk over veitrafikkulykker. Dokumentasjon av prosessen og nytt produksjonsopplegg. 30s.
- 2001/76 B. Lie og G. Daugstad : Sammenlignende studie av norsk og finsk kultursektor. 175s.
- 2001/77 G. Haakonsen: Beregninger av utslipp til luft av klimagasser. En gjennomgang av arbeidsprosess og dokumentasjon. 39s.
- 2002/1 P. Scøning: Statistikk for 16 tettsteder og deres sentrumsarealer. Et innspill til programmet for utvikling av miljøvennlige og attraktive tettsteder i distriktene. 58s.
- 2002/2 V.V. Holst Bloch: Arealbruksklassifisering av bebygde arealer. Revidert rutine for tilordning av arealbruksklasse til bygning. 58s.
- 2002/3 V.V. Holst Bloch: Metode og datagrunnlag for produksjon av arealstatistikk for tettstednære områder. Teknisk dokumentasjon. 29s.
- 2002/4 G. Dahl og J Lajord: FD - Trygd: Konsistenskontroller. 21s.
- 2002/5 G. Dahl og C. Nordseth: FD - Trygd: Dokumentasjonsrapport. Inntekt og formue, 1992-1999. 41s.
- 2002/6 G. Dahl og C. Nordseth: FD - Trygd: Dokumentasjonsrapport. Sysselsetting. 1992-1998. 107s.
- 2002/7 S. Lien og C. Nordseth: FD - Trygd: Dokumentasjonsrapport. Pensjonsgivende inntekt, 1992-1999. Omsorgspoeng, 1992-1997. 24s.
- 2002/8 V. Lund: Kostnadsindekser for lastebiltransport. Definisjoner og beregningsmetode. Vekter og representantvarer 2001. 47s.
- 2002/9 T. M. Normann: Rekruttering til erfaringskonferanse og undersøkelse om røykevaner blant kvinner i alderen 25-45 år. Dokumentasjonsrapport. 16s.
- 2002/10 J. Holmøy: GERIX 1995-1999. Dokumentasjon, system, data, program. 47s.
- 2002/11 T.M. Normann: Underøking om det lokale sjølvstyret. Dokumentasjonsrapport. 81S.
- 2002/12 L.S. Stambøl: Regionale framskrivinger av sysselsetting og bruttoprodukt ved hjelp av SSBs modellsystem REGARD. Regionale framskrivinger basert på nasjonale anslag med modellene MODAG (1997-2005) og MSG (1995-2020). 35s.
- 2002/13 H. Madsen og L S. Stambøl: Kontrafaktiske regionale beregninger ved hjelp av SSBs modellsystem REGARD. Regionale beregninger basert på historiske tall på nasjonalt nivå kjørt bakover i tid på grunnlag av modellens basisår (her 1995). 55s.